

Nüfusun Yaşlanması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Üzerine Bir Analiz

Güler Günsoy*
Seda Tekeli**

Öz: Çalışmada, nüfus, yaşlı nüfus ve ekonomik büyüme ilişkisi teorik olarak incelenerek, Türkiye nüfusunun demografik değişimi, daha çok yaşlanma olgusu dikkate alınarak analiz edilmiştir. Böylece Türkiye nüfusunun yaş yapısındaki değişim belirlenerek, ekonomik büyüme arasındaki ilişki büyüme etkileyen faktörler çerçevesinde analiz edilmiştir. Çalışmada ulaşılan sonuçlar, Türkiye nüfusunun yaşlanma eğilimi içerisinde olduğu ancak yaşlanmanın düzeyinin günümüzün gelişmiş ülkelerinde görülen kadar olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum, Türkiye'nin çalışma çağı nüfusu açısından avantajlı ve ekonomik büyüme için çok önemli bir demografik güce sahip olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Ayrıca, Türkiye'de demografik yapıdaki değişimle birlikte nüfus yaşlanmasının başlaması ve devam edeceği beklentisi sonucunda; yaşam beklentisindeki artışın, doğurganlık oranındaki azalma ve eğitilmiş nüfustaki ve eğitim yatırımlarındaki artışın uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde ekonomik katkıları olacağı öngörülebilir.

Anahtar Kelimeler: Yaşlanma, nüfus, ekonomik büyüme, Türkiye.

The Relation Between the Population Aging and Economic Growth: An Analysis for Turkey

Abstract: This paper has theoretically examined the relation between population (general), population (old people), and economic growth, and has analyzed the demographic change in Turkey's population rather in the context of the phenomenon of aging. Hence, the change in the age structure of Turkey's population has been identified, and its relationship with economic growth has been analyzed in the context of factors affecting growth. The findings have showed that Turkey's population displays aging tendency, albeit not as much as in developed countries. This denotes that Turkey still has an advantage of a powerful workforce for a strong growth. Besides, there stands a possibility that the factors such as aging, expectations from life, decreasing fertility, and increase in well-educated individuals might have positive effect on Turkey's economic growth as well.

Keywords: Aging, population, economic growth, Turkey.

* Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, Yunusemre Kampüsü, Tepebaşı/Eskişehir/Türkiye.

** Yrd. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Yunusemre Kampüsü, Tepebaşı/Eskişehir/Türkiye.

Makale gönderim tarihi: 04.11.2013

Makale kabul tarihi: 13.06.2014

Giriş

Dünya genelinde nüfusun yaşlanması ile ilgili olarak benzeri olmayan bir süreç yaşanmaktadır. Geçmişe ait doğum ve ölüm oranlarındaki değişime bakıldığında, doğurganlık oranları düşmekte yaşam beklentisi artmakta ve tüm bunlar küresel yaş yapısının değişimine ve demografik dönüşümün gerçekleşmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda, küresel yaşlanma süreci ya da diğer bir deyişle demografik dönüşümün gerçekleştiği görülmektedir. TÜİK'in 'Türkiye'de İstatistiklerle Yaşlılar' çalışmasına göre, "65 ve daha yukarı yaş nüfus oranı 2013 yılında %7,7 iken, nüfus projeksiyonlarına göre 2023 yılında %10,2, 2050 yılında %20,8, 2075 yılında ise %27,7'ye yükseleceği tahmin edilmektedir" (TÜİK, 2013: 1). Küresel ve ulusal düzeyde nüfusun demografik yapısındaki değişimin demografik, ekonomik, sosyal vb. birçok alanda yansımalarının hissedilmesi, nüfus yapısındaki değişime olan dikkatleri artırmıştır. Bu bağlamda, *nüfus artışı ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı nasıl etkiler?* sorusu sadece iktisatçıların değil, nüfus bilimcilerin ve politikacıların yıllardır cevabını aradığı ve politika arayışı içine girdikleri bir sorundur. Literatürde teorik ve ampirik olarak nüfus artışı ve ekonomik büyüme ilişkisini açıklayan çalışmalar vardır. Bu iki olgu arasındaki ilişki bazen olumlu olarak değerlendirilirken, bazen de olumsuz, hatta ilişki olmadığı yönünde değerlendirilebilmektedir.

Çalışmada, öncelikle nüfus, yaşlı nüfus ve ekonomik büyüme ilişkisi farklı yaklaşımlara göre teorik olarak incelenmiştir. Bu çerçevede literatürde bu ilişkiyi farklı ülke ve bölge temelinde sorgulayan önemli çalışmalardan örnekler verilmiştir. Sonraki aşamada ise, küresel yaşlanma süreci içinde *Türkiye nüfusu yaşlanıyor mu?* sorusuna yanıt aranmıştır. Bu amaçla, istatistiksel göstergeler yardımıyla Türkiye nüfusunun demografik yapısındaki değişim ve değişimin yönü belirlenmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise, projeksiyonlara göre yaşlanacağı tahmin edilen Türkiye nüfusunun yapısındaki değişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki büyümeyi etkileyen faktörlerle betimsel olarak analiz edilmiştir.

Nüfus, Yaşlı Nüfus ve Ekonomik Büyüme: Teori ve Literatür

"*Nüfus artışı ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı nasıl etkiler?*" sorusu iktisatçıların, nüfus bilimcilerin ve politikacıların uzun yıllardır üzerinde durduğu ve cevabını farklı yönlerden açıkladıkları önemli bir soru olmaktadır. Literatürde yer alan teorik ve ampirik farklı çalışmaların sonuçları, nüfus artışının ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı engelleyen bir unsur olduğunu ve ayrıca, ülkelerin koşullarına bağlı olarak nüfus artışının farklı açıdan yararlarının da olduğunu ve büyümeyi arttırdığını göstermektedir. Bu bağlamda literatürde nüfus artışı ve ekonomik büyüme arasındaki bağlantıyı açıklamaya yönelik tartışmalar devam

etmekte; özellikle toplam dünya nüfusunun büyük bir kısmını oluşturan gelişmekte olan ülkelerde, nüfusun değişimi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin önemini anlamak çok önemli olmaktadır. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerde demografik geçiş aşamaları değişmektedir. Özellikle bu ülkelerde yüksek doğum ve ölüm oranlarından düşük doğum ve ölüm oranlarına doğru demografik bir geçişin olduğu ve nüfusun yaş yapısının değiştiği gözlenmektedir (Bloom vd. 2002: iii-xi). Bu bağlamda gelişmekte olan ülkelerde nüfus ve büyüme ile ilgili geleceğe yönelik politika ve stratejilerinin oluşturulmasında nüfus ve büyüme ilişkisi birlikte ele alınması gerekli iki değişkendir.

Literatürde nüfus artışı ve ekonomik büyüme ilişkisini teorik olarak açıklayan üç farklı yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bunlar; *kötümserler*, *iyimserler* ve *tarafsızlar* olarak sıralanmaktadır (Bloom ve Freeman, 1986: 409; Bloom vd. 2002). Nüfus ve büyüme ile ilgili olarak kötümser teorisinin öncüsü Thomas R. Malthus'dur. Malthus'un *Nüfusun Prensipleri Üzerine Bir Deneme* başlıklı eseri nüfus ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler üzerinedir. Malthus'a göre, tarımsal yapı (toprak faktörünün verimi) ile nüfus yapısı arasında uzun dönemde bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Buna göre, eğer nüfus artış hızı kontrol altına alınmazsa, gıda maddelerinin üretimi artan nüfusun beslenmesini sağlayamayacağı için insanoğlunun geleceği tehlike altında olacaktır (Savaş, 1997: 342; Hamitoğulları, 1985: 123; Deliktaş, 2001: 92; Ünsal, 2007: 51). Bu bağlamda Malthus'un teorisi iki önemli faktörle açıklanmaktadır. Birincisi, üretim faktörleri içinde önemli yere sahip olan toprağın arzının sabit ve Azalan Verimler Yasasının geçerli olmasıdır. Buna göre, artan nüfusu besleyecek toprak ve tarımsal üretim yeterli olamayacaktır. İkincisi ise; nüfus artışı hızı üzerinde gelirin pozitif etkiye sahip olmasıdır. Bir başka deyişle gelir arttıkça, yaşam standardındaki iyileşmeler ve ihtiyaçların daha iyi karşılanması nedeniyle doğum oranları ve nüfus artışı bu durumdan olumlu yönde etkilenecektir. Böylece Malthus'a göre, teknolojinin ve üretim yapılabilecek uygun toprağın olmadığı durumlarda, nüfus kendi kendini dengeleyerek negatif bir geri beslemeye sahip olacaktır. Başka bir deyişle nüfus artışı ile birlikte toprak/nüfus oranı çerçevesinde nüfus artış hızı yükseldikçe, toprağın arzı ve verimliliğini artırmak çok kolay olmadığı için ve azalan verimler kanununun da işlemesi sonucunda kişi başına düşen gelir azalmaktadır (Galor ve Weil, 1999: 150-154; Deliktaş, 2001: 93; Tezel, 2000: 152; Ünsal, 2007: 60; Taban, 2011: 39).

Özellikle gelişmiş ülkelerde 19. yüzyıl boyunca ölüm oranlarındaki düşüşün doğum oranlarındaki düşüşten daha fazla olması Malthus'un nüfus artışı ile ilgili düşüncelerini desteklemektedir (Hiç, 1988: 14). Malthus'un özellikle doğurganlık ve gelir arasındaki ilişkiyi açıklayan düşüncelerini daha sonra, Becker (1960), Becker ve Lewis (1973) yaptıkları araştırmalarla geliştirmişlerdir. Araştırmalarında, nüfusun niceliği ile niteliği arasında bir değişim olduğunda ise gelir düzeyi ile doğurganlık arasında ilişkinin ters yönde olduğunu vurgulamakta-

dırlar. Bir başka deyişle gelir artışı doğurganlığı azaltmaktadır. Bu konudaki başlangıç çalışmalarının devamı olarak Barro ve Becker (1988, 1989), Becker, Murphy ve Tamura (1990), Lucas (1998), Jones (2001) ve özellikle nüfus ve ekonomik büyüme ilişkisi konusunda literatüre çok önemli katkılar yapan Galor ve Weil (2000)'in çalışmaları önem taşımaktadır (Fernandez ve Villaverde, 2001: 2-3).

Aslında 1980'e kadar Malthus'un öncülüğünde başlayan ve devam eden kötümser görüş 1980 sonrasında değişmeye başlamıştır. Ekonomik teoride, fiziksel sermaye yerine teknolojik gelişme ve beşeri sermaye birikiminin öneminin anlaşılması ile birlikte uzun dönemde ekonomik büyümenin özellikle beşeri sermaye birikimi ile olabileceği görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır (Bloom vd., 2002: 15-16). Modern büyüme teorileri içinde Neoklasik Büyüme Modeli olarak da anılan bu teoride, beşeri sermaye ve yatırımları ekonomik büyüme için çok önemli bir unsurdur (Becker vd., 1990: 12-13). Literatürde beşeri sermaye ve yatırımlar ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğunu açıklayan çok sayıda çalışma vardır. Beşeri sermayeyi öncelikle kavram olarak açıklayan öncü iktisatçılar A. Smith, Marshall ve J. S. Mill'dir. Sonrasında 1960'lı yıllarda Schultz (1961), Becker (1962; 1964) ve Denison (1962; 1964)'ün çalışmalarında beşeri sermayenin önemi teorik olarak açıklanmıştır. Lucas (1988), Rebelo (1991), Mankiw, Romer ve Weil (1992), Barro (1998), Becker, Murphy ve Tamura (1990) vb. çalışmalarda beşeri sermayenin büyüme için önemi vurgulanmıştır (Klasen, 2000: 2-3; Ünsal, 2007: 215-223; Berber, 2006: 179; Taban, 2011:120; Koç, 2013: 244). Galor ve Weil (1999)'in çalışmasında nüfus artışı teknolojik gelişme ve beşeri sermaye ilişkisi ile gelir arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Teknolojik gelişme öncelikle beşeri sermaye getirilerini artırdığı için aileler çocuk sayısını azaltıp, çocuğun niteliklerini arttırmaktadırlar. Buna göre, teknolojik gelişmenin nüfus artışı üzerinde iki yönlü etkisi vardır. Birinci etki ailenin çocuğun iyi yetişmesi için kaynaklarının çoğunluğunu ayırmaları ile çocuğun niteliklerinin artması, ikinci etki ise çocuğun niteliklerinin artması ile beşeri sermaye birikiminin artmasıdır. Bu bağlamda, uzun dönemde ekonomide beşeri sermaye birikiminin artması teknolojik gelişme ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır (Galor ve Weil, 1999: 152-153).

Nüfus ve büyüme ile ilgili iyimser teoremin öncüleri ise Simon Kuznets, Julian Simon ve Ronald Lee'dir. İyimser görüşe göre, nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişki olduğu düşüncesi yer almaktadır. Kuznets'in 1960 ve 1967 yıllarındaki çalışmaları ile Simon'un 1981 yılındaki çalışmasına göre, nüfusun artması beşeri yetenek ve bilgi birikimini artırarak ekonomik kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir (Bloom vd. 2002: 15; Simon 1989: 324). Nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen öncü çalışmalar Simon (1977, 1989) ve Lee (1983)'nin çalışmalarıdır. Simon (1989) çalışmasında, nüfus artışının yaşam standartlarını ekonomik değişkenler

ve koşullara bağlı olarak olumlu etkilediğini vurgulamış, fakat bu etkinin uzun dönemde ortaya çıkacağını belirtmiştir. Simon ayrıca nüfus artışı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkide ülkenin teknolojik gelişme düzeyi ve nüfus artış düzeyinin çok önemli olduğunu belirtmektedir (Simon, 1989: 325-326; Bloom ve Freeman, 1987:1; Telatar ve Terzi, 2010: 200-201).

Lee'nin 1983 yılındaki çalışması ise, çalışmasında, özellikle Kuznets'in önderliğinde literatürde nüfus ve ekonomik büyüme ilişkisi ile ilgili birçok çalışma yapıldığını belirterek, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası birçok ülkede nüfus artışı olmasına rağmen ekonomik büyüme oranlarında önemli bir değişiklik olmadığını vurgulamıştır (Simon, 1989: 324).

Nüfus artışının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkileyeceği görüşünün geçerli olduğu kötümser teori ile nüfus artışının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği ya da olumsuz yönde etkilemediği veya bu yönde bir etkisinin olmadığı düşüncesinin hakim olduğu iyimser teori 1960 ve 1980'li yılları kapsayan dönemde gelişmiştir (Bloom ve Freeman, 1986: 409). Nüfus artışının ekonomik büyüme üzerinde pozitif veya negatif bir etkisinin olmadığını açıklayan tarafsız yaklaşım (*neutralism*)'a dayanan birçok ekonomik analizde, nüfus artışının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu teori 1980'li yılların ortalarından itibaren yaygınlaşmaya başlamıştır (Bloom ve Freeman, 1986: 409; Bloom ve Freeman, 1987: 1; Bloom vd. 2002: 17). Özellikle son yarım yüzyıldır nüfus artışının etkilerine yönelik Allen Kelley'nin akademisyenler arasında tarafsız teorisinin (*neutralism*) yaygınlaşmasındaki etkisi büyüktür. Bu bağlamda özellikle gelişmekte olan ülkelerde politikacılar ve uluslararası kalkınma topluluklarında nüfusun büyüme üzerine etkilerine yönelik tarafsız (*neutralist*) teorisinin etkili olduğu görülmektedir. Kelley (1988)'e göre doğal kaynaklar, tasarruflar ve kaynakların dağılımı gibi üç çok önemli faktör nüfus artışından etkilenmektedir. Nüfus artışı doğal kaynakların tüketilmesine, tasarruf ve yatırımların azalmasına, kaynakların dağılımında sermaye birikimine yönelik yatırımlar yerine beslenme sağlık, eğitim yatırımlarının artmasına neden olmaktadır. Bu faktörler aynı zamanda ekonomik büyümeyi etkileyen önemli faktörler olduğu için nüfus artışının yüksekliği bu faktörleri olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle nüfus dışı faktörlerin öncelikle belirlenip yarattığı olumsuzluklar kontrol altına alınırsa, yüksek nüfusun yarattığı olumsuzluklar azalacak aynı zamanda ekonomik büyüme ile ilgili olumsuzluklar da azaltılmış olacaktır (Bloom vd. 2002: 18-20; Kelley, 1988: 1685-1728; Telatar ve Terzi, 2010: 200).

Dünya genelinde nüfusun yaşlanması ile ilgili olarak benzeri olmayan bir süreç yaşanmaktadır. Geçmişe ait doğum ve ölüm oranlarındaki değişime bakıldığında, doğurganlık oranları düşmekte, yaşam beklentisi artmakta ve tüm bunlar ise küresel yaş yapısının değişimine de neden olmaktadır. "Nüfusun yaşlanması

bir nüfusun yaş yapısının değişerek, o nüfustaki çocukların ve gençlerin payının azalması ve yaşlı insanların (60 yaş üstü veya 65 yaş üstü) payının giderek artmasıdır. Küresel yaşlanma süreci ‘demografik dönüşüm’ olarak da adlandırılmaktadır. Bu dönüşümde nüfusun yaş grupları yapılanması şekil değiştirmekte, ölümlülük ve doğurganlıkta azalma ile birlikte doğumdan sonra beklenen yaşam süresinde artış olmakta ve çocuk ve gençlerin nüfus içinde oranı azalırken, yaşlıların toplam nüfusun içindeki oranı artış göstermektedir” (TÜİK, 2012b: 1). Bu bağlamda günümüzde nüfusun yaşlanması, gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülkenin ilgilendiği önemli konulardan biridir (Bloom vd., 2011: 1). Küresel ve ulusal düzeyde nüfusun yaşlanması ve demografik dönüşüm ekonomik, sosyal, demografik vb. birçok problemin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nüfusun yaşlanmasının yarattığı sorunların en önemlisi ise işgücü arzının değişmesidir. Nüfusun yaşlanmasıyla, nüfusun yaş bileşeni değiştiği için iktisadi faaliyetlere katılamayan ve işgücüne katılımı olmayan nüfus artmakta, bunun sonucunda işgücü arzı değişmektedir. Bir başka deyişle, nüfusun yaş yapısı içinde 60 yaş ve üstü yaş grubundaki insanların sayısındaki artış ile birlikte çalışabilecek yaşta nüfus azalmaktadır. Nüfusun yaş yapısındaki değişim, yani nüfusun yaşlanması, toplam işgücü arzını, yaşlı işgücünün verimliliğini, istihdam yapısını, ücret gelirlerini, tasarrufları, üretimi ve tüketimi en önemlisi ise işgücü piyasalarını ve istihdam yapısı ile ekonomik büyümeyi etkilemektedir. Bu bağlamda nüfusun yaş yapısı ekonomik büyümeyi etkileyen çok önemli dışsal bir değişkendir. Diğer yandan yaşlı nüfusun artmasının, işgücü piyasalarına ve ekonomik büyümeye olan etkilerinin yanında, sağlık ve sosyal güvenlik sistemlerine olan etkileri de çok önemlidir (Bloom vd., 2008:15-16; Bloom vd. 2011: 12-13). Nüfusun yaşlanması yaşam beklentisinin artışı ve doğurganlıktaki düşüşe bağlı bir durumdur. Ülkelerde, çoğunlukla toplam nüfus içinde yaşlı bağımlılık oranı¹ artarken gençlik bağımlılık oranı azalmaktadır. Böylece toplam yaş bağımlılık oranı² da artmaya devam etmektedir (Bloom vd, 2010 a’ dan aktaran Herrmann, 2012: 24). Bu bağlamda özellikle gelişmiş ülkelerde doğum oranının düşük olması ve buna bağlı olarak nüfus artış hızının giderek azalması gibi nedenler, yaşlı nüfus yapısını yaratarak yaşlı bağımlılık oranı (yükü) artmaktadır (Berber, 2006: 276). Literatürde nüfusun yaşlanması ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik çalışmalarda yaş yapısındaki değişimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılırken yaşam boyu gelir hipotezinden yararlanılmaktadır.

Modigliani ve Brumberg’in 1954 ve 1980 yıllarındaki çalışmalarında ve Ando ve Modigliani’nin 1963 yılındaki çalışmasında geliştirdiği Yaşam Boyu Ge-

¹ Yaşlı Bağımlılık Oranı, TÜİK (2012a) ve TÜİK (2012 b)’e göre, 15-64 yaş grubundaki her 100 kişi için 65 ve daha yukarı yaş grubundaki kişi sayısıdır.

² Toplam Yaş Bağımlılık Oranı, TÜİK (2012a) ve TÜİK (2012 b)’e göre, 15-64 yaş grubundaki her 100 kişi için 0-14 ve 65 ve daha yukarı yaş grubundaki kişi sayısıdır.

lir Hipotezi³ yaklaşımına göre, bireylerin çalışma, üretime katılma ekonomik ihtiyaçlarını karşılama ve tasarrufları kendi yaşam sürelerine göre değişmektedir. Bireylerin, özellikle, genç yaşlarda üretime katılma, tüketim eğilimleri ve tasarrufları yüksek olurken, yaşlılıkta üretime katılma ve özellikle tasarruflar oldukça düşmektedir. İnsanların yaşam boyu içerisinde özellikle gelirlerinin daha yüksek olduğu ve üretime katıldıkları dönemlerde tasarrufları yüksek olmaktadır. Bunun nedeni ise, gelirlerinin düştüğü emeklilik dönemlerinde yaşlılıktaki tüketimlerini sürdürebilmektir. Bunun anlamı bireylerin çoğunluğunun yaşam boyu gelir hipotezine göre davranmaları sonucunda toplam işgücü arzı, verimlilik, gelir ile kişi başı tasarrufların bu eğilimlere göre değişmesidir. Toplam işgücü arzı, verimlilik, gelir ve kişi başı tasarruflar ise ekonomik büyümeyi belirlemede etkili olan önemli faktörlerdir. Bu faktörler arasında özellikle işgücü arzı ve kişi başı tasarruflar konusunda yaş grubunun önemi büyüktür. 60 yaş ve üstünde yaşa sahip olanların işgücü arzı ve kişi başı tasarrufları, çalışma çağında olan yetişkinlerin işgücü arzı ve kişi başı tasarruflarından daha düşüktür. Bu bağlamda ekonomik büyümeyi belirlemede önemli olan verimlilik ve gelir faktörlerinde bir değişme olmadığında, yaşlı yaş grubunun fazlalığı nedeniyle daha yavaş büyümenin gerçekleşmesi muhtemeldir. Bu yaklaşım, Bloom ve Williamson'ın 1998 yılındaki, 20. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Asya'da nüfusun yaş yapısındaki değişimin hızlı ekonomik büyüme üzerindeki etkilerine yönelik çalışmasında değerlendirilmiştir. 1940'ların sonlarında bu ülkelerde bebek ve çocuk ölümleri azalmış ve dolayısıyla doğurganlıkta bir azalma olmuştur. Ölüm oranlarında ve doğurganlıktaki azalmalar sonucunda yeni doğanlardan oluşan yeni bir genç nesil oluşmaya başlamıştır. Bu nesil çalışma yaşına ulaştığında işgücü arzında ve tasarruflarda önemli artışlar gerçekleştirmiştir. Bu bağlamda, Bloom ve Williamson (1998) ve Bloom, Canning, ve Malaney (2000)'e göre, 1965-1990 yılları arasında Doğu Asya'da gerçekleşen büyüme mucizesi, gerçekleşen demografik değişimle açıklanmaktadır (Bloom vd., 2008: 15-16; Bloom vd. 2011: 12-13; Deaton, 2005: 1-4).

Türkiye Yaşlanıyor mu? Nüfus Yapısı ve Nüfus Yapısındaki Değişim

Dünyada, özellikle gelişmiş ülkelerde yirminci yüzyılın sonlarına doğru, doğum hızları azalmış ve yaşam beklentisi artmıştır. Bu değişimle, toplam nüfus içerisinde genç nüfusun oranı azalarak yaşlı nüfusun oranı artmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından günümüze kadar gelen süreçte ekonomik, sosyal ve sağlık alanlarında gözlenen olumlu gelişmeler beş yaş altı çocuk ölümlerinin ve

³ Yaşam Boyu Gelir Hipotezi, İnsanlar tüketim harcamalarını ve tasarruflarını sadece cari gelirlerine göre değil aynı zamanda yaşam boyu elde etmeyi bekledikleri gelirlerine göre belirlemektedirler.

kadın başına düşen doğum sayısının önemli ölçüde azalmasına neden olmuştur. Böylece, Türkiye demografik bir dönüşüm sürecine girmiştir (TÜİK, 2012b: 1).

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte ilk resmi nüfus sayımının yapıldığı 1927 yılından bu yana, Türkiye nüfusu beş katından fazla oranda artış göstermiştir. Şekil 1 yardımıyla da, değerlendirilebileceği üzere toplam nüfus miktarında sürekli bir artış gözlenmekle birlikte, nüfus artış hızında yıllar itibariyle yavaşlama yaşanmaktadır. Türkiye’de nüfus artış hızının en yüksek seviyeye ulaştığı 1960 yılında toplam nüfus 27.506 (milyon) iken; 2020 yılında tahmini nüfus artış hızı binde 0.7; tahmini nüfus ise 81.778 (milyon) olarak belirlenmektedir. Bu da nüfus artış hızında bir azalma yaşanacağını ancak, nüfusun artış eğiliminde olduğunu göstermektedir. Türkiye’de nüfus artış hızı 1960’lı yıllardan itibaren sürekli azalma; toplam nüfus ise sürekli artma eğilimindedir. TÜİK’in 2050 yılını kapsayan nüfus projeksiyon ve tahminleri raporuna göre de Türkiye nüfusunun 2050 yılında yaklaşık olarak 95 milyon seviyesine ulaşması ancak nüfus artış hızının ise yaklaşık olarak sıfır düzeyine inmesi beklentisi bulunmaktadır (TÜİK, 2012a). Ele aldığımız dönem itibariyle, nüfustaki büyüme ve bunun tersi olarak nüfus artış hızındaki azalmanın yaşlı nüfus üzerindeki etkisini şekil 1’de görmek mümkündür.

Türkiye’de nüfusun yoğunluğunun yerleşim yerine göre farklılaşmaktadır. Şekil 2’de de görüldüğü üzere, ele alınan dönemin başlarında, kırsal yerleşim yerlerinde nüfus yoğunluğu kentsel yerleşim yerlerinden daha yüksek olmasına rağmen; bu eğilim 2000’li yıllarla birlikte farklılaşmaya başlamıştır. 2000’li yıllarla birlikte kentsel yerleşim yerlerinde nüfus artarken; kırsal yerleşim yerlerinde azalmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenini, kırsal kesimden kentsel bölgelere yaşanan yoğun göç ve çocuk doğum oranlarındaki azalma gösterilebilir. 1960-1980 yılları arasında toplam ülke nüfusunun neredeyse yarısından fazlasının (%50-60) kırsal alanlarda yaşadığını söylemek mümkündür. Ancak, istihdam alanlarının fazla olması, tarımsal ekilebilir alanların azalması ve eğitim imkanlarının geniş olması gibi nedenlerle 1980’li yıllardan itibaren kırsal kesimden kentsel kesime yaşanan yoğun göç, nüfusun yerleşim yerine göre dağılımında da farklılıklar oluşturmaya başlamıştır. Şekil 2’den de anlaşılacağı üzere, son yıllarda, toplam nüfusun yaklaşık olarak $\frac{3}{4}$ ’ünü kentsel nüfus oluşturmaktadır.

Tablo 1’de nüfus, nüfusun yaşlanması ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine literatürde yapılmış başlıca çalışmalar ve sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1. Nüfus, Nüfusun Yaşlanması ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür Taraması

Yazar	Konu	Sonuç
A.J. Auerbach; L.J. Kotikoff; R.P. Hagemann; G. Nicoletti (1989)	Dört OECD ülkesi genelinde nüfusun yaşlanmasının ekonomik dinamiklerini belirlemiştir.	Ulusal tasarruf oranları, reel ücret oranları ve vadesiz mevduatların yaşlı bağımlılık oranına karşı oldukça duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
R. Barlow (1994)	Nüfusun büyümesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir.	Julian Simon tarafından yapılan çalışma bir adım daha ilerletilerek, korelasyon analizi yapılmıştır. Buna göre, kısa dönemde, doğurganlıktaki artış kişi başına milli gelirin büyümesi üzerinde negatif etkiye sahipken; uzun dönemde ise bu etkinin yönü pozitif olarak değişmektedir. Çünkü, günümüzdeki doğurganlık oranı geçmişteki doğurganlık ile oldukça ilişkilidir ve nüfusun günümüzdeki büyüme oranı kısa dönemde negatif, uzun dönemde ise pozitif etkiye sahip olacaktır.
D. E. Bloom; D. Canning; G. Fink (2011)	Nüfusun yaşlanmasının yarattığı sonuçlar ekonomik büyüme için analiz edilmiştir.	OECD ülkeleri için, yaşam beklentisinin uzaması, ailelerin küçülmesi, emeklilik için daha fazla tasarruf yapılması ve kadın işgücüne katılım oranlarının artması ekonomik büyüme nüfusun yaşlanmasından olumsuz şekilde etkilenmeyecektir. Ancak OECD üyesi olmayan ülkelerde, özellikle gelişmiş olan ülkelerde, nüfusun yaşlanması nedeniyle istihdam edilebilecek işgücü sıkıntısının yaşanmasına dolayısıyla üretimin olumsuz yönde etkilenmesine neden olacaktır.
D. Bloom; D. Canning; J. Sevilla (2001)	Ekonomik büyüme ile demografik dönüşüm arasındaki ilişkiyi Doğu Asya, Japonya, OECD, Kuzey Amerika, Doğu Avrupa, Kuzey Asya, Latin Amerika, Orta Doğu ve Güney Afrika ve Sahra Afrika'sı ülkeleri üzerinde incelemiştir.	Ülkenin yaş yapısındaki değişmeler, ülkenin ekonomik performansı üzerinde önemli etkilere sahip olmaktadır. Çocuk oranının yüksek olduğu ülkelerin, milli gelirlerinden çocuk bakımına önemli oranda kaynak ayırması ekonomik büyüme hızında baskıya neden olmaktadır. Bunun tersi olarak, bir ülkenin çalışma çağı nüfusunun yoğunluğu eğer çok fazla ise, bu grubun her ilave üretimi ekonomik büyüme üzerinde olumlu yansımalar yaratacaktır. Orta yaş ve üzeri yaş grubundakilerin payının fazla olmasına, ülke kaynaklarının önemli bir kısmının üretimde bulunmayanların ihtiyaçlarına sunulmasına neden olacaktır.

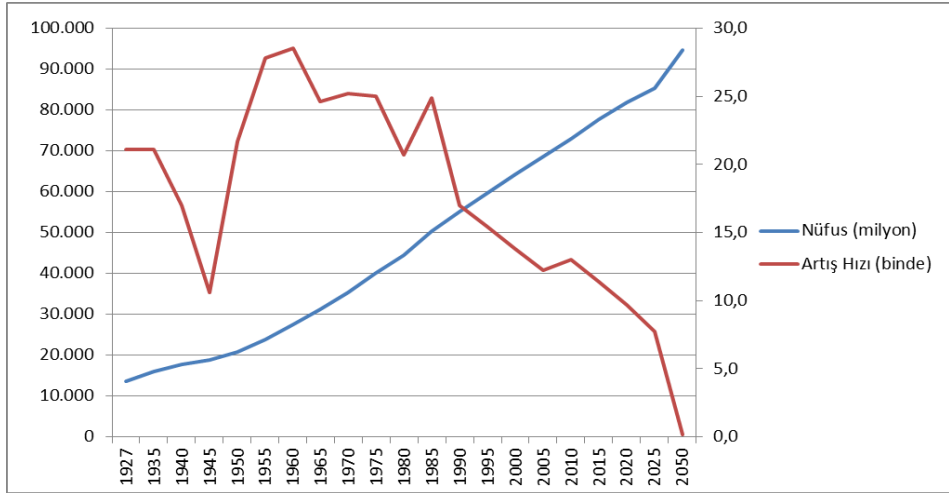
D. E. Bloom; D. Canning; R. Mansfield; M. Moore (2006)	Demografik değişimin sosyal güvenlik sistemi ve tasarruflar üzerindeki etkisini incelemiştir.	Makroekonomik panel verilerle yapılan analiz sonuçları, emeklilik sonrası sosyal güvenlik teşviklerinin arttığı ülkelerde toplam tasarrufların arttığını göstermektedir. Ancak sosyal güvenliğin nesiller arası dayanışma ile sağlandığı ülkelerde ise bu olumlu etki kaybolmaktadır.
D. E. Bloom; D. Canning; G. Fink; J. E. Finlay (2009)	Nüfusun yaşlanması ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir.	Doğurganlık oranındaki azalma genç bağımlılık oranlarının azalmasına, ancak yaşlı bağımlılık oranının ise artmasına neden olacağından, bu noktada işgücüne katılım düşecektir. Buna ilave olarak doğurganlıktaki azalma kadınların işgücüne katılımını artırdığından işgücünün nüfusa oranını artmış olarak algılanmasına neden olacaktır.
A.H.Boersch-Supon; J. K. Winter (2001)	Nüfusun yaşlanmasının bireylerin tasarruf davranışları ve sermaye piyasası üzerindeki etkisi incelenmiştir.	Nüfusun yaşlanmasının, sosyal güvenlik sisteminde nesiller arası dayanışmanın daha yaygın olduğu, zayıf sermaye piyasası ve yoksul sermaye performansına sahip olan Almanya, Fransa ve İtalya gibi ekonomilerin sermaye piyasaları üzerinde daha fazla etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu ülkelerdeki genç kuşaklar kendi özel tasarruflarıyla emeklilik geliri ihtiyaçlarının karşılanacağını bilincindedirler. Sonuç olarak nüfusun yaşlanması Avrupa'nın makroekonomik dengesini ciddi olarak değiştirmektedir.
C.M. Cutler; J. M. Poterba; L. M. Sheiner; L. H. Summers (1990)	Nüfusun yaşlanmasının yaratacağı fırsat ve değişiklikler incelenmiştir.	Demografik değişmeler, sermaye yoğunluğundaki değişmelerden farklı olarak yakın gelecekteki kişi başına gelirden artış yaratacak olmasına rağmen; uzak gelecekte ise kişi başına gelirden azalma yaşanacaktır.
A.Deaton; C.Paxson (2000)	Nüfusun demografik yapısındaki değişmelerin Tayvan ülkesi özelinde gelecekteki tasarruf eğilimlerini nasıl etkileyeceği incelenmiştir.	Nüfusun demografik yapısındaki değişim tasarruflarda artış yaratmasının ülkenin geneli için değil, bireysel bir sonuç olduğu bulgusuna erişilmiştir. Buna göre Tayvanlı gençler, ebeveynlerinin onların yaşındayken yaptıklarından daha fazla gelecek için birikim yapmaktadır. Bu nedenle yaş ile tasarruf oranı arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır.
R.W.Fogel (1994)	Ekonomik büyüme tanımlanarak, büyüme oranları üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.	Nüfus tahmini, milli gelir ölçümü, boş zaman talebi, emeklilik politikaları ve sağlık hizmetleri talebinde ekonomik büyüme teorisinin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

A.R. Haris; W.N. Evans; R.M. Schwab (2001)	Nüfusun yaşlanmasının kamu eğitim harcamaları üzerindeki etkisi incelenmiştir.	Ulusla düzeyde veriler kullanılarak oluşturulan modelin tahmin sonuçlarına göre, nüfusun yaşlanması eğitim harcamaları üzerinde negatif etki oluşturmaktadır. Ulus içerisinde yaşlanmanın payının artması eğitim harcamaları üzerinde baskı oluşturmaktadır.
M.Higgins (1998)	Yaş dağılımları, ulusal tasarruflar ve cari işlemler dengesi arasındaki ilişkiler incelenmiştir.	100 ülke örneğinde zaman serisi verileri kullanılarak yapılan panel veri analizi sonuçlarına göre, hem gençlerin hem de yaşlıların bağımlılık oranındaki artış düşük tasarruf oranlarıyla ilişkilendirilmektedir. Bu nedenle demografik değişiklikler cari işlemler dengesinin belirlenmesinde etkili olmaktadır.
Ş.Kalemlı Özcan; H.E. Ryder; D.N. Weil (2000)	Ekonomik büyüme süreci içerisinde beşeri sermaye yatırımlarındaki artışta yaşam beklentisindeki artışın rolü incelenmiştir.	Ölüm oranındaki azalmanın eğitim yatırım yoğunluğu üzerindeki etkisinin tahmin edildiği ampirik analiz sonuçlarına göre, ölüm oranlarındaki azalmanın tüketim üzerindeki etkisinin oldukça geniş olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin, gelire dışarıdan bir şok verildiğinde ölüm oranları azalmakta ve optimal okullaşma oranı artmaktadır. Okullaşma oranındaki artışta gelirin yükselmesi gibi geriye dönük bir etki yaratmaktadır.
D.Uççam Karagel (2011)	Türkiye’de yetişkin nüfusun dağılımı ve bu dağılımı etkileyen faktörler incelenmiştir.	Şehirleşme, modernizasyon, daha iyi sağlık imkanları ve kaliteli yaşam standartları Türkiye’de yaşlı nüfus oranını arttırmaya neden olmaktadır.
A.C.Kelley; R.M. Schmidt (1996)	Nüfusun büyümesinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir.	Karşılaştırmalı ülke analizlerine göre, nüfusun yaşlanmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin yönü 1980’lerde negatifken; 1960 ve 1970’lerde etkinin anlamsızdır.
R.Lee; A.Mason (2010)	Demografik dönüşüm süreci içerisinde doğurganlık, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir.	Doğurganlık oranının düşmesiyle artan beşeri sermaye yatırımları başlangıçta doğurganlık oranındaki azalmayla tüketimi azaltmakta, ancak nüfusun yaşlanması ve yaşlılara yapılan transfer ödemeleri tüketimi artırmaktadır.
M.Lefebvre (2006)	Nüfusun yaşlanmasının Belçika’daki tüketim talebi üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.	Yaşam boyunca tüketim harcamaları değişkenlik gösterdiği için, toplam tüketimin yapısı da nüfusun yaş almasıyla değişkenlik göstermektedir. Yaşlanmayla birlikte sağlık, barınma ve boş zaman harcamalarında artış; giyim, araç-gereç ve ulaşım harcamalarında ise azalma olduğu görülmektedir.

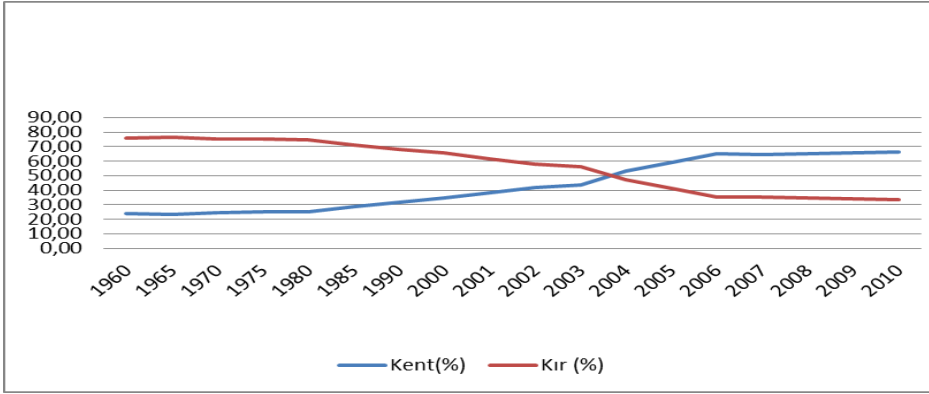
W.Leibfritz; D.Roseveare; D. Fore (1995)	Demografik de- ğişmelerin kamu büt- çesi ve ulusal tasarruf- lar üzerindeki etkisi analiz edilmiştir.	Demografik yapıda yaşanacak de- ğişmeler ancak ülkelerin mali yapısındaki iyi- leşmelerle başa çıkılabilir bir olgudur. Bu nedenle emeklilik yaşındaki artışın sosyal sigorta sistemine büyük katkı yapacağı ha- len tartışılması bir konudur.
P. Zweifel; S. Felder; A.Werblow (2004)	Nüfusun yaşlan- masının sağlık harca- maları üzerindeki et- kisi incelenmiştir.	Ölen insanların yaptıkları sağlık har- camaları incelenerek, sağlık harcamaların- da yaşın önemsiz olduğu sonucuna ulaşı- lmıştır. Bu nedenle nüfusun yaşlanmasının gelecekteki sağlık harcamaları üzerinde an- lamlı bir etkisi olmayacaktır.
M. Faugere M. Merette (1991)	Kanada Fransa İtalya, Japonya, İsveç, İngiltere ve ABD'den oluşan yedi endüstri- leşmiş ülkede nüfus yaşlanmasının eko- nomik büyüme üzeri- ne etkisi incelenmiş- tir.	İçsel büyüme teorisiyle birlikte genel denge modelinde Hviding ve Merette (1998)'nin OLG modeli kullanılmıştır. Nü- fus yaşlanmasının uzun dönemde ekono- mik büyüme üzerinde önemli değişikliklere neden olmaktadır. Yaşlanmanın gelecek nesillere pek çok fırsatlarda sağlayabilmek- tedir. Özellikle gelecek nesillere yapılan beşeri sermaye yatırımları yaşlanmanın kişi başı çıktı üzerindeki negatif etkisini önemli oranda azaltmaktadır.
K. Prettner (2009)	Nüfus yaşlanma- sının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerine etkisi ince- lenmiştir.	İçsel büyüme modeli olarak Romer (1990) ve Jones (1995)'un modeli kulla- nılmıştır. Yaşam süresindeki artış uzun dö- nemde kişi başı çıktıda artış üzerinde po- zitif etkisi olmaktadır.
O. M. Telatar H. Terzi (2010)	Türkiye'de ekono- mik büyüme ile nüfus ve eğitim arasındaki ilişkiler incelenmiştir	Granger nedensellik testi ve VAR anali- zi kullanılmıştır ve 1968-2006 dönemi için Türkiye'de kişi başına gelirdeki artış nüfus artış hızında azalmaya neden olmaktadır.
B. Savaş (2008)	Kazakistan, Tacik- istan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbek- istan'dan oluşan Orta Asya Ülkeleri'nde nüfus ve kişi başı ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler in- celenmiştir.	ARDL yöntemiyle eşbütünlük anali- zi yapılmıştır. Orta Asya Ülkeleri'nde nü- fus ile ekonomik büyüme arasında güçlü ve pozitif yönde bir ilişki vardır. Nüfus ekono- mik büyümenin itici güçlerinden biridir.
K. Futugami T. Nakajima (2001)	Nüfus yaşlanma- sının ekonomik bü- yüme üzerine etkisi incelenmiştir.	İçsel büyüme teorisiyle birlikte genel denge teorisindeki yaşam boyu tasarruf modeli kullanılmıştır. Nüfus yaşlanması ekonomik büyümeyi negatif etkileyen bir faktör değildir. Ayrıca çalışmada emekli- lik yaşını erteleyen politikaların etkileri in- celenmiş ve bu politikaların büyümeyi ya- vaşlattığı sonucuna ulaşılmıştır.

<p>D. E. Bloom; D. Canning; B. Graham (2003)</p>	<p>Nüfusun yaş yapısındaki değişim ile birlikte yaşam süresindeki uzunluğun yaşam boyu tasarruf ve çalışma yaşamı üzerindeki etkileri incelenmiştir.</p>	<p>Zaman serisi kullanılmıştır ve yaşam süresindeki artış tasarruf oranlarını artırmaktadır. Fakat sabit nüfus artışında bile yaşam süresinin uzaması yaşlılık bağımlılık oranı artışından dolayı tasarruf oranlarını dengelemektedir. Yaşam süresinin uzaması ortalama tasarruf oranlarını artırmaktadır. Fakat yaş yapısı dengeye ulaştığında bu artışlar azalmaya başlamaktadır.</p>
<p>İ.Koç; A. Özgören; H. Şirin (2010)</p>	<p>Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008 verileri kullanılarak Türkiye’de yaşlıların yaşam kalitesi ve aile yapısının yaşlıların yaşam kalitesine etkisi incelenmiştir.</p>	<p>Çalışmada dört temel sonuç elde edilmiştir. Buna göre, yaşlıların içinde yaşadığı aile yapısı ile yaşlıların yaşam kalitesi arasında zayıf bir ilişki vardır. Yaşlıların sahip olduğu çocuk sayısı ve çocukların yaşlıya olan mekânsal yakınlığı ile yaşlıların yaşam kalitesi arasında güçlü bir ilişki bulunamamıştır. Yaşlıların cinsiyet, yaş ve medeni durum gibi temel özellikleri ile yaşam kalitesi arasında belirgin bir ilişkinin bulunmamakta ve son olarak yaşlılık dönemine hazırlıklı giren yaşlıların yaşam kalitesinin diğer yaşlılardan daha yüksektir. Bu sonuç ise, yaşam döngüsü kuramını destekler niteliktedir.</p>

Şekil 1. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Nüfusun Büyüklüğü ve Nüfus Artış Hızındaki Değişim (1927-2050)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 2. Türkiye’de Yerleşim Yerine Göre Nüfus Yoğunluğu (1960-2010)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Yaş gruplarına ve yerleşim yerine göre nüfusun dağılımı ise, tablo 2’de gösterilmektedir.

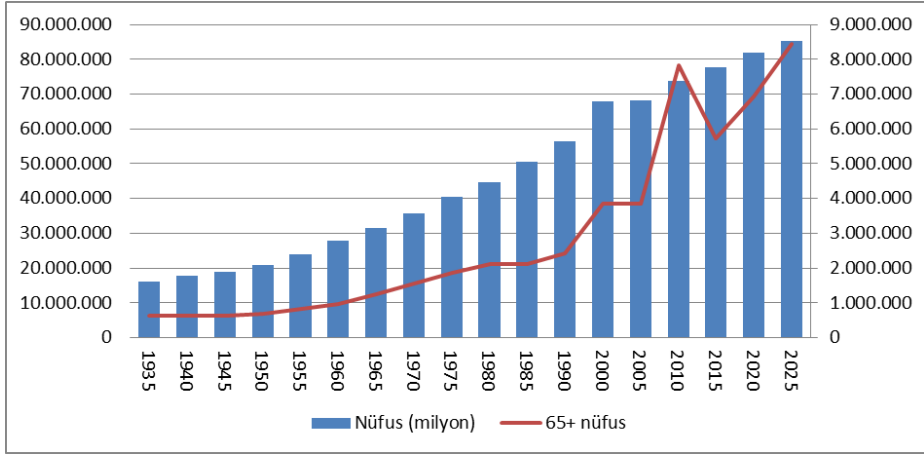
Tablo 2. Türkiye’de Nüfusun Yerleşim Yeri ve Yaş Gruplarına Göre Dağılımı (1960-2000)

Yıllar	Yerleşim yeri	Yaş Grubu		
		0-14	15-59	60+
1960	Kent	33,6	59,7	6,6
	Kır	43,9	49,4	6,5
1980	Kent	35,7	58,3	5,7
	Kır	41,5	51,0	7,1
1985	Kent	35,0	56,4	3,5
	Kır	40,4	51,9	7,5
2000	Kent	28,9	63,9	7,1
	Kır	40,1	57,7	10,8

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de toplam doğurganlık hızındaki azalmayla birlikte 2000’li yıllarda kentsel yerleşim yerlerinde 0-14 yaş aralığındaki nüfusun yoğunluğu önceki yıllara göre azalma eğilimi göstermektedir. Kırsal yerleşim yerlerinde ise, doğum oranlarının kentsel alanlardan yüksek olması, 0-14 yaş aralığındaki nüfusun yüksek olması sonucunu da beraberinde getirmektedir. Bu durumla bağlantılı olarak, kentsel yerleşim yerlerinde işgücündeki nüfus ya da çalışan nüfus olarak tanımlanan 15-59 yaş grubundaki nüfusun ise son on yılda kentsel yerleşim alanlarında daha yoğun olduğu gözlenmektedir. Ancak, çalışma yaşamının hızlı ve hareketli temposu ile şehir hayatının ekonomik, sosyal ve çevresel bazı sıkıntıları nedeniyle 60 yaş ve üzerindeki yaş grubundaki bireyler Türkiye’de kırsal alanları yerleşim yeri olarak belirlemektedir.

Şekil 3. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Nüfus ve Yaşlı Nüfus Büyüklüğü (1935-2025)

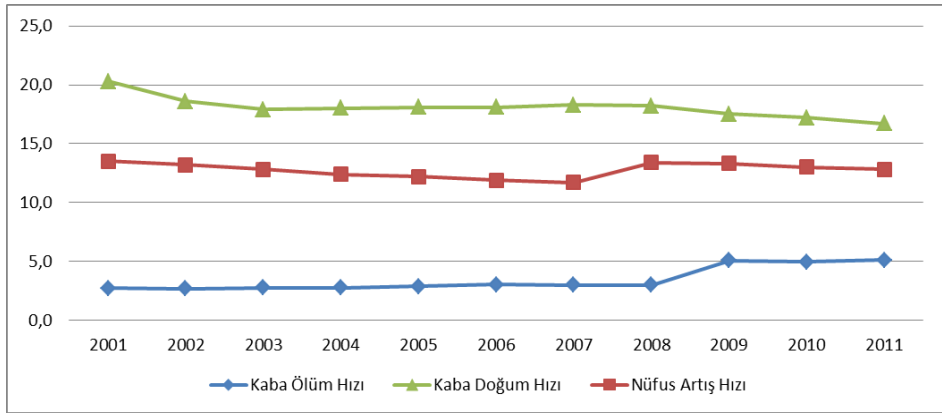
Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de, özellikle 1980 yılından sonraki dönem içerisinde 65 yaş ve üstü yaş grubundaki nüfus sürekli artış içerisinde. Nüfusa ilişkin tahminler bu artışın, 2015 yılından sonra, nüfus artış hızındaki yavaşlamayla birlikte, daha büyük olacağını göstermektedir (Şekil 3). Bu artışları küresel ve Türkiye odaklı ekonomik ve demografik yapıdaki gelişme ve iyileşmelerle açıklanabilir. Türkiye, ithal ikamesine dayalı kalkınma stratejisinden dünya ile bütünleşmiş dışa dönük bir ekonomik yapıya dayalı dönüşümü gerçekleştirmesi amacı ile gelişmiş ülkelerle olan kalkınmışlık farkını da kapatmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda dönüşüm süreci ile birlikte, ekonominin ortalama büyüme hızı da sürekli artış içerisinde olmuştur. 1971-1980 döneminde ortalama GSMH büyüme hızı %4 olarak gerçekleşmiş; bu oran 1981-1990 döneminde %5,3 olarak gerçekleşmiştir. 1991-1997 yılları arasında ortalama GSMH büyüme hızı %4,8 gerçekleşmiş, 2005 yılında ise ortalama büyüme hızı %5’dir. Kişi başına milli gelir ise, 1980 yılında 1200 dolar iken; 2005 yılında 4982 dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’nin ekonomik yapısında tüm bu gelişmelerle ve kişi başına milli gelir artışları ile birlikte beslenme ve temel sağlık hizmetlerinde yaşanan gelişmeler sonucunda ortalama yaşam süresi uzamış ve bebek ve çocuk ölümleri de önemli oranda kontrol altına alınmıştır. Türkiye’de gözlemlenen gelişmelerle birlikte küresel olarak, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra yaşlı nüfus önemli oranlarda artmıştır. Bu artışlarda 20. yüzyılın dünya nüfusunun yaş yapısındaki değişim bakımından dönüm noktası olmasının etkisi büyüktür. Küresel düzeyde yaşlı nüfustaki artışlar ve doğum hızlarındaki azalmalar, şüphesiz ekonomik refahtaki artışlar, beslenme ve temel sağlık hizmetlerindeki iyileşmeler sonucunda

ortalama yaşam süresinin uzaması ve bebek ve çocuk ölümlerinin azalmasıyla gerçekleşmiştir (DPT, 2007: 4-5).

Nüfus artış hızının yavaşlamasının bir göstergesi olarak, doğum hızı ya da doğurganlık oranlarının incelenmesi önemlidir. Buna göre, Türkiye'nin toplam doğurganlık oranı yıllar itibariyle azalma eğilimi göstermektedir. 1977-1990 yılları arası dönemde toplam doğurganlık oranı 5-3 arasında iken, 1990 yılların başından itibaren azalma eğilime girmiş ve günümüzde bu oran yaklaşık olarak 2 düzeyine kadar azalmıştır. 2050 yılı için hazırlanan nüfus projeksiyonları ise bu oranın 2 düzeyinin altına (1,8) düşeceğini göstermektedir (TÜİK, 2012a). Uzun dönemde doğurganlık oranındaki bu azalmanın Türkiye nüfusunun büyümesini yavaşlatacağı muhtemeldir. Doğum oranı ya da doğurganlık hızı ile ilişkili olarak, kaba doğum ve ölüm hızı da nüfus artış hızının temel belirleyicilerindedir.

Şekil 4. Türkiye’de Kaba Ölüm Hızı, Kaba Doğum Hızı ve Nüfus Artış Hızı (2001-2011)

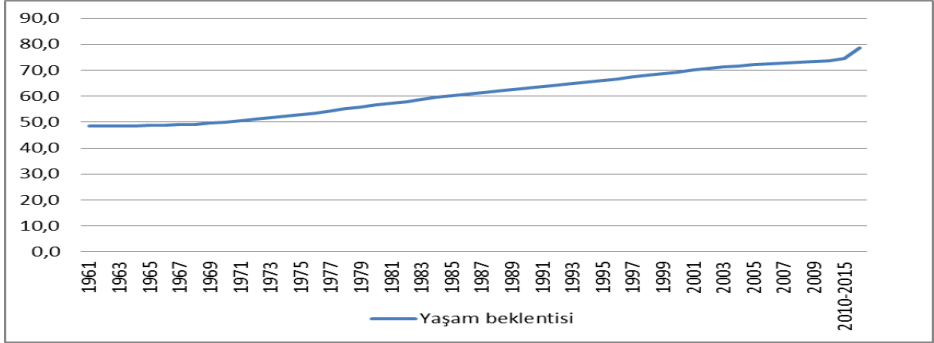
Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 4'de de görüldüğü üzere, 2001-2011 yılları arası dönemde Türkiye'de kaba ölüm hızı artış eğilimindeyken, özellikle 2008 yılından sonraki dönemde bu artış ivme kazanmakta ve kaba doğum hızı ile nüfus artış hızı azalma eğilimi içerisine girmektedir.

Nüfusun yaşlanması, hem yaşam beklentisindeki artış hem de doğurganlık oranındaki ve ya kaba doğum oranındaki azalma ve bağımlılık oranındaki değişimle ilişkilendirilmektedir. Türkiye'de yaşam beklentisi hızla yükselmektedir (Şekil 5). Ele alınan dönem itibariyle Türkiye'de ilk on yıl (1960-1970) için ortalama yaşam beklentisi 48-49 yaş aralığında iken; özellikle son on yıl (2000-2010) içerisinde ise bu yaş aralığı 70-75 yaş olarak yükselmiştir. TÜİK, Türkiye nüfusu için hazırladığı son projeksiyon çalışmasında, yaşam beklentisinin 2050

yılında 79 yaşa yükseleceğini tahmin etmekte ve bu rakamla da Türkiye'nin 186 ülke arasında 99. sırada yer alması beklenmektedir (TÜİK, 2012a).

Şekil 5. Türkiye'de Yıllara Göre Ortalama Yaşam Beklentisi

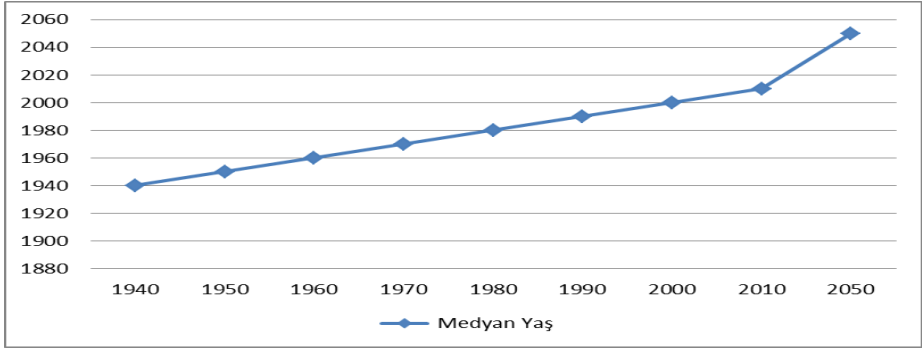

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Hem doğum oranlarındaki azalmanın hem de yaşam beklentisindeki artışın sonucu olarak Türkiye'nin toplam nüfusu içerisinde yaşlıların payı artmaya devam etmekte ve 65 yaşın üzerindeki nüfusun payı da özellikle 2015 yılından sonraki dönemde (şekil 5'te de görüldüğü üzere) sürekli büyümektedir. TÜİK'in, Türkiye için hazırladığı nüfus projeksiyonuna göre de 2045-2050 yılları arası dönemde ortalama yaşam beklentisinin 78,5 yıl olacağı tahmin edilmektedir (TÜİK, 2012a).

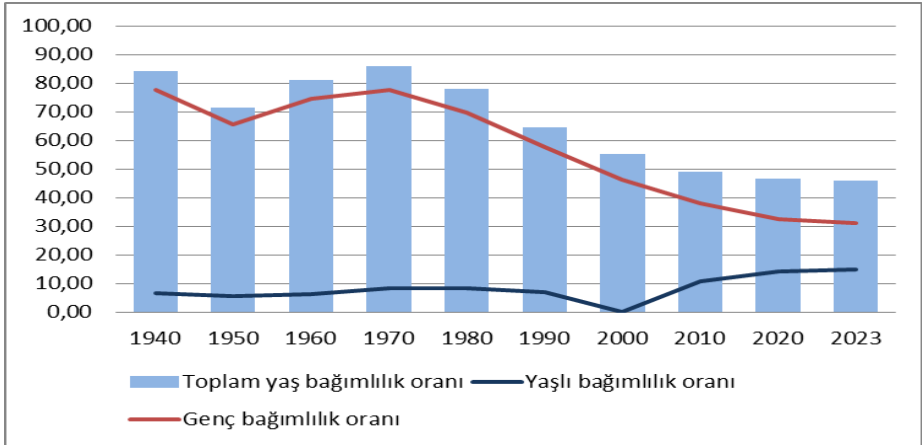
Bir ülkede nüfusun medyan (ortanca) yaş düzeyi de nüfusun yaşlanmasıyla ilişkilendirilebilmektedir. Bilindiği üzere medyan yaş; bir ülke nüfusunu oluşturan kişilerin yaşları küçükten büyüğe doğru sıralandığında ortada kalan kişinin yaşıdır. Buna göre, nüfusun yarısı bu yaşın üzerinde; diğer yarısı ise bu yaşın altındadır. Medyan yaşın büyük olması, ülke nüfusunun ortalama yaşam beklentisinin yükseldiğini ve bu bağlamda nüfusun yaşlandığını bize sunmaktadır. Şekil 6, Türkiye'de 1940 yılından günümüze toplam nüfusun medyan yaşının artış eğilimi içerisinde olduğunu göstermektedir. Günümüzden 2050 yılına kadar olan dönem için hazırlanan projeksiyonlar da mevcut durumu destekler niteliktedir.

Buna göre 1940 yılında 19,5 olan medyan yaş, 1990 yılında 22,2'ye yükselmiş ve artış devam ederek, günümüzde 30,1'e ulaşmıştır. Yapılan tahminler 2050 yılına gelindiğinde bu rakamın daha da büyüyeceğini ve medyan yaşın 40,2'ye yükseleceğini bize göstermektedir (TÜİK, 2012a). Medyan yaş ele alınan dönemde cinsiyet itibarıyla değerlendirildiğinde söylenebilir ki, kadınların ve erkeklerin medyan yaşı da artış eğilimindedir ve hatta kadınların medyan yaşı erkeklerden daha yüksektir. 2011 yılı itibarıyla kadınların medyan yaşı 30,3 iken; erkeklerin medyan yaşı ise 29,1'dir.

Şekil 6. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Medyan (Ortalama) Yaş (1940-2050)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Bir ülkedeki genç ve yaşlı bağımlılık oranlarındaki değişme, ülke nüfusunun yaşlanma özelliklerinin belirlenmesindeki bir başka unsurdur. Buna göre, toplam bağımlılık oranı içerisinde, yaşlı bağımlılık oranının payı artış eğiliminde iken, aynı dönem itibariyle genç bağımlılık oranı azalma eğilimi gösteriyorsa, bu durumda ülke nüfusunun yaşlandığından söz etmek mümkündür (Herrmann, 2012: 24). Teorik olan bu bilginin Türkiye’de geçerli olmaya başladığını söyleyebiliriz. Şekil 7’de de görüldüğü üzere, Türkiye’de toplam bağımlılık oranı içerisinde, yaşlı bağımlılık oranının payı yıllar itibariyle artış eğilimindeyken; genç bağımlılık oranının payı ise azalma eğilimi içerisinde. Özellikle 2000 yılından sonraki dönem içerisinde bu artış ve azalma eğilimlerinin hız kazandığı görülmektedir.

Şekil 7. Türkiye’de Genç, Yaşlı ve Toplam Yaş Bağımlılık Oranı (1940-2023)

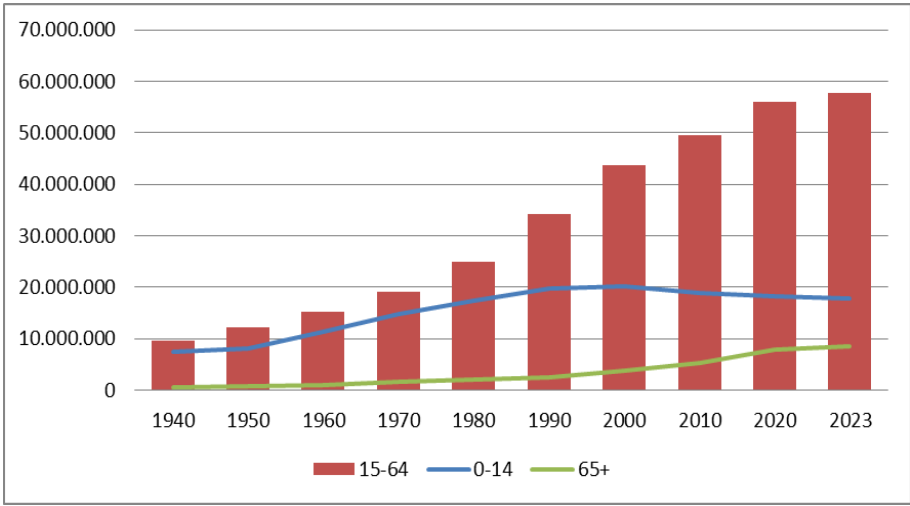
Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Bir ülkedeki yaşlı ve genç bağımlılık oranlarındaki değişim, çalışma çağı dışında olduğu kabul edilen 15 yaş altı nüfus ile 65 yaş üstü nüfus ve çalışma çağındaki nüfus olarak sınıflandırılan 15-64 yaş aralığındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı ile de ifade edilebilir. Buna göre, 15-64 yaş aralığındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı sürekli artma eğilimindeyken; 0-14 yaş grubundaki nüfusun payı azalma, ancak 65 yaş ve üzeri yaş grubundaki nüfusun payı artma gösteriyorsa nüfusun yaşlanmaya başlaması söz konusudur. Türkiye’de şekil 7’de görüldüğü üzere 1940-2023 dönemi ele alınarak bağımlılık oranları ve çalışma çağı nüfus incelendiğinde toplam yaş bağımlılık oranı düşerken (çalışma çağı nüfus artışı) genç bağımlılık oranı azalıp yaşlı bağımlılık oranı özellikle 2000 yılından itibaren artmaya başlamıştır. Türkiye’de 1975 yılında çalışma çağındaki, 100 kişi 85 kişiye bakarken, 2005 yılında ise bu oran 56 kişiye düşmüştür. Farklı kurumların yaptıkları tahminlere göre ise bu düşüş 2020 yılına kadar devam edecektir. Uzun vadede ise Türkiye’nin bağımlılık oranındaki gelişimi gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında durum biraz farklılaşmaktadır. 1960’lı yıllardan beri bağımlılık oranları Türkiye’nin oldukça altında olan gelişmiş ülkelerin 2005 yılından sonra bağımlılık oranları yükselmiş ve 2010 yılından sonra ise Türkiye’nin üstünde artmaya devam etmiştir. Bu bağlamda geçen elli yıl süresince gelişmiş ülkeler için çok önemli bir üstünlük olan çalışan nüfusun artma süreci 21. yüzyıl ile birlikte tam tersi bir durum yaşanmaktadır. Türkiye ise bu konuda gelişmiş ülkelerden daha avantajlı bir konumda olacaktır. Bu durumda şekil 7’de görüldüğü gibi Türkiye’de çalışma çağındaki nüfus nispi olarak artarken (bağımlılık oranı düşerken), gelişmiş ülkelerdeki demografik yapıdaki değişim bu ülkeler için çok büyük sorunların ortaya çıkacağını göstermektedir. Özellikle 65 yaş üstü nüfusun dünyanın birçok ülkesinde artmaya devam ederken gelişmiş ülkelerdeki bu nüfusun artışı çok daha hızlı olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfusa oranı %15’in üstünde gerçekleşmesine rağmen Türkiye’de 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfusa oranı % 5’in üzerinde (% 8 gibi) (tablo 3) bir oran olmaktadır. Nüfus projeksiyonlarına göre ise, bu oran gelişmiş ülkelerde artan bir şekilde olacağı yönünde olmasına rağmen henüz Türkiye’de bu oran dünya ortalamasının altında olup ancak 2040’dan sonra dünya ortalamasının üstüne çıkacağı tahmin edilmektedir. Türkiye’de 2040’lı yıllardaki ulaşacağı rakam ise yine gelişmiş ülkelerin şu anki oranı olan %15 oranına (2023 tahmini %14,93) (tablo3) ulaşması yönündedir. Gelişmiş ülkelerin geçmişteki deneyimlerinden yola çıkarsak, Türkiye’nin günümüz refah devletleri olan ülkelerin 20. yüzyılın başlarında yaşamış olduğu nüfus yapısındaki değişimin yaratmış olduğu fırsatları yakaladığı ve değerlendirdiğini söyleyebiliriz (Mumcu ve Çağlar, 2006; 2-3).

Türkiye, nüfusun demografik yapısındaki değişim sürecini henüz tamamlamamış fakat sürecin sonuna yaklaşmış bir ülkedir. Nüfus artışı yüzde 1,2’ye gerilemiş ve bu oran düşmeye devam etmektedir. Projeksiyonlara göre, nüfus artı-

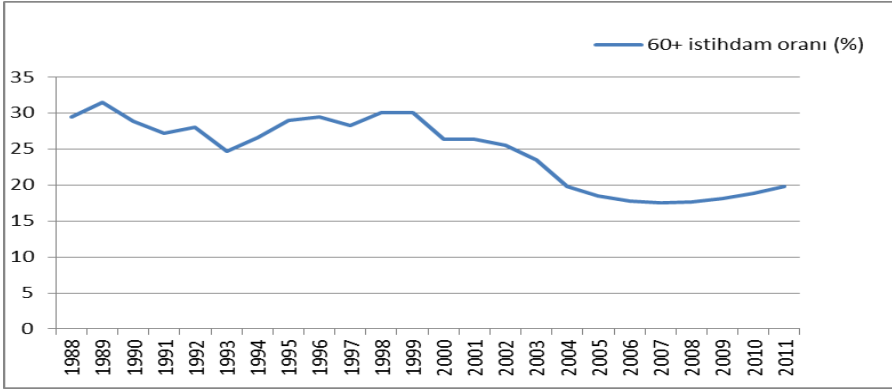
şının 2040'lı yıllarda sıfır noktasına doğru giderek azalması sonucunda nüfusun yaşlanması kaçınılmaz bir gerçek olacaktır. Uluslararası platformlarda Türkiye, nüfusunun genç olmasının avantajları ile övünürken nüfusun yapısındaki değişim ve yaşlanmanın başlamasıyla bu avantajlarını zamanla kaybedecektir. Şu an için % 40-45 olarak tahmin edilen 0-24 yaş grubunun nüfus içindeki payı 2040'da % 34'e gerilerken, 65 ve üzeri yaş grubunun nüfus içindeki payı da %7-8'lerden % 15'e yükselecektir. Bu bağlamda, Türkiye, önümüzdeki dönemlerde nüfusun yaşlanmasının getirdiği pek çok olumsuz ekonomik ve toplumsal risklerle mücadele etmek zorunda kalabilecektir (Gürsel vd., 2010: 1).

Şekil 8. Türkiye'de Çalışma Çağı Nüfusu ve Çalışma Çağı Dışındaki Nüfusun Dağılımı (1940-2023)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye'de nüfusun yaşlanmaya başlaması ile birlikte 60 yaş ve üstü yaş grubundaki nüfusun istihdamı konusuna da dikkat edilmesini gerekli kılmaktadır. Ele alınan dönem itibarıyla günümüzde, 60 yaş ve üstü yaş grubundaki nüfusun yaklaşık olarak %20'si (%19,85) istihdam edilmektedir (şekil 9). Bunun nedeni ise, bireylerin büyük bir çoğunluğunun genç yaşlarda işgücü piyasasında yer almak istemeleridir. Ülkenin sosyal güvenlik sisteminin bir sonucu olarak bireylerin 60'lı yaşlarla emekliliğe hak kazanıyor olmaları onların işgücü piyasasından uzaklaşmalarına neden olmaktadır (SSGSSK, m.28). Nüfus artış hızındaki azalma ve yaşam beklentisindeki artış, önümüzdeki yirmi yıl içerisinde Türkiye'de istihdam edilebilir nüfusun çok aza ineceğini göstermektedir. Bu nedenle politika yapıcıların nüfusun yaşlanmasını dikkate alarak gerekli tedbirleri alması gerekmektedir.

Şekil 9. Türkiye’de 60 Yaş ve Üstü Nüfusun İstihdam Oranı (1988-2011)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de doğum oranlarındaki azalmaya bağlı olarak, toplam nüfus içerisinde çalışan nüfusun çalışmayan nüfusa oranı (bağımlılık oranı) da yükselmektedir. Türkiye’de 1935-2011 dönemi için bağımlılık oranı Şekil 7’de gösterilmektedir. Buna göre, Türkiye’de ele alınan dönem itibarıyla, özellikle 1995 yılından sonraki dönemde çalışmayan nüfusun çalışan nüfusa bağımlılığı hızlı bir oranda artmaya başlamıştır. Doğurganlık hızının giderek azalacağı ve yaşam beklentisinin daha da yükseleceği tahmin edilen 2050 yılı için değerlendirme yapılacak olursa, ilerleyen yıllarda bağımlılık oranındaki artışında daha önemli duruma geleceğini düşünmek gerekmektedir. İleriki yıllarda toplam nüfus içerisinde önemli bir pay oluşturacak 60 yaş ve üstü yaş grubundaki bireylerin sürekli olarak genç nüfusa bağımlı kalacağı ve ekonomik sistem içerisinde bir yük oluşturacağı kanıtı olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye’de nüfusun yaşlanmasını şu üç nedene dayandırmak mümkündür. İlki, toplam doğurganlık oranındaki azalmadır ki bu da doğrudan doğruya yaşlı nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının artmasına neden olacaktır. İkinci neden ise, yaşam beklentisindeki yükselme ve son neden ise yaş yapısı dinamikleridir. Yaş yapısı dinamikleri ile ifade edilmek istenilen ise, şu an genç nüfusun yüksek olması ilerleyen yıllarda bu geniş ve kalabalık nüfusun yaşlanmasıyla yaşlı nüfusun artmasını beraberinde getirmesidir.

Türkiye’de Nüfus Yapısındaki Değişim ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

Nüfusun demografik yapısındaki değişim, öncelikle nüfusun yaş yapısının değişmesine neden olurken, ekonomik ve sosyal pek çok alanı da etkilemektedir. Özellikle Türkiye’de demografik geçiş süreci, bazı fırsatlar yaratacağı gibi (çalışma çağındaki nüfusun artması) nüfusun yaşlanmaya başlaması ise daha önce

karşılaşılmayan türden bazı risklerin de doğmasına neden olacaktır (TÜİK, 2012b: 1).

Nüfus artışı ile ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişkileri inceleyen teorik ve ampirik birçok çalışmada, nüfus artışının ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı engelleyen bir unsur olduğu ve ayrıca, ülkelerin koşullarına bağlı olarak nüfus artışının farklı açıdan yararlarının da olduğu belirtilmektedir. Bir ülke nüfusunun yapısındaki değişim (demografik eğilimler) işgücü piyasalarını, tasarrufları ve beşeri sermaye birikimini etkileyerek ülkenin özellikle ekonomik büyüme düzeyini belirlemede çok önemli olmaktadır. Nüfus yapısındaki değişim doğurganlık oranında, doğum ve ölüm oranlarında, yaşam beklentisinde, yaşlı, genç ve toplam bağımlılık oranlarında, medyan yaş ve emeklilik yaşında vb. değişimlerin gerçekleşmesine neden olmaktadır. Tüm bu değişkenlerin ekonomik sistem içerisindeki işgücü arzı, işgücüne katılım oranı ve bireylerin tüketim ve tasarruf eğilimleri, eğitim, eğitim harcamaları, sosyal güvenlik harcamaları üzerinde etkileri çok farklı olmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın bu bölümünde nüfusun yapısındaki değişimi belirleyen değişkenler ile ekonomik büyümeyi belirleyici faktörler incelenerek, Türkiye nüfusundaki değişim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilecektir.

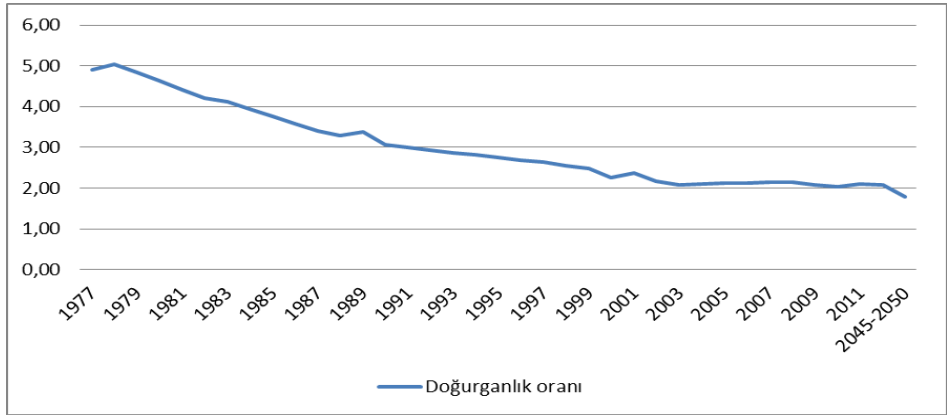
İşgücü Arzı

Nüfusun yapısındaki değişim işgücü arzını ve dolayısıyla büyümeyi iki yoldan etkilemektedir. Birincisi özellikle doğum oranlarındaki düşme ve uzun yaşam süreleri nedeniyle 15-64 yaş aralığındaki çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payının büyük oranda artış göstermesidir (toplam bağımlılık oranı düşecektir). Çalışma çağındaki nüfusun artması ve işgücüne katılması ise işgücü arzını artıracak ve işgücü piyasaları da artan işgücünü istihdam ettiğinde kişi başı üretimler de artacaktır. İkinci etki ise çalışma çağındaki nüfusun artması ile kadınların da işgücüne katılmalarının artmasıyla işgücü piyasasında verimliliğin artmasıdır. Çünkü işgücüne katılmak isteyen kadınlar daha yüksek eğitim düzeyine ihtiyaç duymakta ve küçük aile istemektedir (Bloom, vd. 2001: 21).

Nüfusun yapısındaki değişimle birlikte doğurganlık oranındaki değişimler, işgücü piyasası üzerinde, işgücü arzını, işgücüne katılımını ve istihdamı etkilemektedir. Uzun dönemde, doğurganlık oranındaki değişimin neden olduğu işgücü piyasasındaki değişimler ekonomik büyümede önemli bir paya sahip olmaktadır. Bir ülkede toplam doğurganlık oranındaki azalma özellikle kadınların işgücüne katılımını etkilemektedir. Bloom, Canning, Fink ve Finlay'ın 2007 yılındaki, Kore Cumhuriyeti'ni konu alan çalışmalarında, toplam doğurganlık oranındaki azalmanın özellikle kadınların işgücüne katılımını artırarak olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Ayrıca, kadınların işgücüne katılımının artması kişi başına gelirin artmasında etkili olmakta, hatta sayısal olarak ifade

edilecek olursa kadınların işgücüne katılımındaki %25 oranındaki artışın kişi başına gelirden %14 oranında bir artış oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. Yazarlara göre, doğurganlık oranındaki azalma sadece kadınların işgücüne katılım oranı üzerinde etkili olmamaktadır. Kore Cumhuriyeti'nde nüfus artış hızındaki azalma, çalışma çağı nüfusu olarak ifade edilen 15-64 yaş aralığındaki nüfusun payının artmasına ve kadınların doğurganlığındaki azalma ile işgücüne katılmaları ise ülkenin kişi başı gelirinin artmasına neden olmuştur (Bloom vd., 2008: 18-19).

Şekil 10. Türkiye’de Yıllara Göre Doğurganlık Oranındaki Değişim (1977-2009)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Toplam doğurganlık hızı; bir kadının doğurduğu 15-49 yaş olarak belirlenen dönemde ortalama doğurabileceği canlı çocuk sayısı olarak ifade edilmektedir. Doğurganlık oranı ya da hızının 2,1' in altına düşmesi nüfusun kendini yenilemeyeceğini göstermektedir (TÜİK, 2012b: 2). Türkiye’de doğurganlık oranındaki değişimin işgücü piyasası üzerindeki yansımalarını şekil 10-12 ve tablo 3 yardımıyla değerlendirebiliriz. Buna göre Türkiye’de 1977-2011 yılları arası dönem ele alındığında doğurganlık oranı azalma eğilimi içerisindedir. TÜİK’in Türkiye için hazırladığı gelecek dönem nüfus projeksiyonlarına göre de bu azalma eğiliminin süreklilik göstereceği belirtilmektedir (TÜİK, 2012a). Buna göre, (şekil 10), 2011 yılında Türkiye’de doğurganlık oranı 2,1 iken; bu oranın 2015 yılında 2,08’e ve 2050 yılında ise 1,8’e düşmesi beklenmektedir. Bu bağlamda Türkiye’de 2010 yılından sonraki dönemde nüfusun kendini yenileyemeyeceğini söylemek mümkündür.

Türkiye’de nüfusun yaş gruplarına göre dağılımının yer aldığı tablo 3’de ele alınan dönemde Türkiye’de yıllar itibariyle 15-64 yaş aralığındaki nüfusun (yani çalışma çağındaki nüfusun) toplam nüfus içerisindeki payı büyük oranda artış göstermektedir. 1980’li yıllarda yaklaşık olarak 25 milyon iken; yıllar itibariyle

katlanarak artmış ve hatta 2023 yılında bu rakamın yaklaşık olarak 58 milyona ulaşması beklenmektedir. Bu bağlamda yukarıda da ifade edildiği üzere, doğum oranlarındaki azalma 15-64 yaş aralığındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payında artışa neden olmaktadır. Buna ilave olarak, çalışma çağı dışındaki nüfus olarak ifade edilen 14 yaş altındaki ve 65 yaş üzerindeki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı da artmaktadır. Ancak bu artış 15-64 yaş grubundaki gibi çok yüksek değildir.

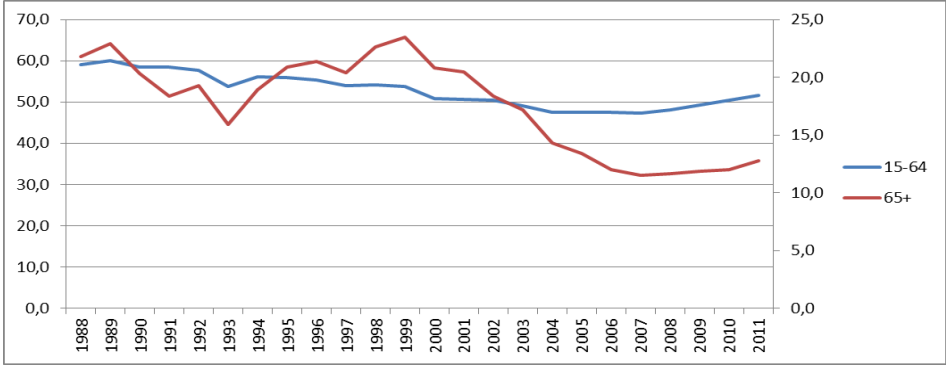
Tablo 3. Türkiye’de Yaş Gruplarına Göre Toplam Nüfusun Dağılımı (1940-2023)

Yıllar	Yaş grubu			Toplam yaş bağımlılık oranı	Yaşlı bağımlılık oranı (65 + yaş)	Genç bağımlılık oranı (0 -14 yaş)
	0-14	15-64	65+			
1940	7.503.326	9.668.796	629.859	84,12	6,51	77,60
1950	8.018.479	12.211.300	690.662	71,32	5,66	65,66
1960	11.427.006	15.299.311	978.732	81,09	6,40	74,69
1970	14.878.187	19.152.564	1.565.696	85,85	8,17	77,68
1980	17.433.912	25.022.358	2.113.247	78,12	8,45	69,67
1990	19.745.352	34.265.838	2.417.363	64,68	7,06	57,62
2000	20.220.095	43.701.502	3.858.949	55,1	8,83	46,27
2010	18.878.582	49.516.670	5.327.736	48,89	10,76	38,13
2020	18.191.144	56.014.062	7.871.580	46,53	14,05	32,48
2023	17.854.319	57.768.287	8.624.483	45,84	14,93	30,91

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Doğurganlık oranındaki azalma ve yaş gruplarına göre çalışma çağı ve çalışma çağı dışındaki nüfusun artması, ekonomik büyümenin göstergelerinden yaşlı ve genç bağımlılık oranları üzerinde de etkili olmaktadır. Bir ülkede doğurganlık oranındaki azalma yaşlı bağımlılık oranlarını artırırken, genç bağımlılık oranlarının azalmasına neden olmaktadır. Yaşlı ve genç bağımlılık oranlarının hesaplanma yöntemleri düşünüldüğünde aslında bu durum beklenen bir gerçekliktir. Doğurganlık oranının azalmasıyla 0-14 yaş aralığındaki nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı azalma eğilimi göstermektedir. Benzer şekilde 65 yaş ve üzeri nüfusun artması da yaşlı bağımlılık oranında artışa neden olmaktadır. Türkiye’de 2000 yılında yaşlı ve genç bağımlılık oranları sırasıyla % 8,83 ve % 46,27 iken; 2010 yılında yaşlı bağımlılık oranı %10,76’ya yükselirken; genç bağımlılık oranı %38,13’e düşmektedir. TÜİK’in hazırladığı nüfus projeksiyonları bu değişimin 2023 yılına gelindiğinde de benzerlik göstereceğini göstermekte, yaşlı bağımlılık oranının %14,93’e yükseleceği buna karşılık genç bağımlılık oranının % 30,91’e düşeceği tahmin edilmektedir (tablo 3).

Şekil 11. Türkiye’de Yaş Gruplarına Göre İşgücüne Katılım Oranı (1988-2011)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Doğurganlık oranındaki değişimin toplam nüfus üzerinde yarattığı etkiler işgücü piyasası üzerinde de yansımalarını bulmaktadır. Doğurganlık oranındaki azalmayla birlikte 15-64 yaş aralığındaki çalışma çağı nüfusu, bir başka deyişle işgücü arzı artış göstermekte; 65 yaş ve üzeri yaş grubundaki nüfusun işgücüne katılımı da azalmaktadır. 2000 yılında 15-64 yaş aralığındaki nüfusun işgücüne katılımı %50,9 iken; 65 yaş üstü nüfusun katılım oranı ise % 20,8'dir. 2011 yılına gelindiğinde ise 15-64 yaş aralığındaki nüfusun katılımı %51,7'ye yükselirken; 65 yaş ve üzeri nüfusun katılımı ise % 12,8'e düşmüştür (şekil 11). Bu ise, Herrmann (2012)'ın çalışmasında İspanya ve İsveç için elde ettiği bulgularla benzerlik göstermektedir. Herrmann, nüfus projeksiyonlarını da dikkate alarak hazırladığı çalışmasında, Bulgaristan, Almanya, Yunanistan, Japonya, Belçika ve İtalya'da nüfusun yapısındaki değişim ve nüfusun yaşlanmasıyla çalışmaya aktif nüfusun azaldığını ifade ederken; İspanya ve İsveç'te bunun tersi olarak nüfustaki değişimin bu bahsedilen ülkelerdeki gibi henüz nüfusun yaşlanmasıyla bu ülkeler kadar olmayacağını, çalışma çağındaki nüfusun azalmayıp hatta artacağını ifade etmektedir (Herrmann, 2012).

Doğurganlık oranındaki değişim işgücü arzı ve işgücüne katılımı etkilediği gibi, diğer yandan yaşam beklentisindeki değişimler de işgücü arzı ve işgücüne katılım üzerinde etkili olmaktadır. Doğurganlık oranındaki sürekli bir azalma ve yaşam beklentisindeki sürekli bir artış yaşlı bağımlılık oranında da artışı beraberinde getirecektir. Doğumdaki azalma nedeniyle 15-64 yaş aralığındaki nüfusun uzun dönemde azalacağı düşünüldüğünde yine uzun dönemde yaşlı bağımlılık oranının sürekli artışı ekonomik anlamda çalışan nüfus üzerinde yük oluşturmaya başlayacaktır. Bu bağlamda yaşam beklentisindeki artış ekonomik büyümenin olumsuz yönde etkilenmesine neden olacaktır. Ancak nüfusun yaşlanmasıyla süreklilik alması durumunda, yaşam beklentisindeki iyileşmeler (sağlık

hizmetlerinin iyileştirilmesi, istihdam olanaklarının artması) yaşlı nüfusun daha uzun süreli istihdamını ve toplam işgücü verimliliğini artıracaktır. Tüm bu gelişmeler de uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebilecektir (“Bloom, Canning, Sevilla, 2004”ten aktaran Bloom vd., 2008: 18).

Türkiye’de nüfusun yapısındaki değişim ve yaşlanan nüfusun etkilerine dair tartışmalar genellikle sadece doğurganlık ve çocuk sayısı üzerinde olmaktadır. Oysaki endişe duymayı gerektiren konu uzun dönemde çalışma çağındaki nüfusun azalmasıdır. Bu ise çalışmayan nüfusa çalışarak bakabilecek olan nüfusun görece küçülmesi demektir. Bugüne kadar genç nüfusun getirdiği avantajlardan faydalanan Türkiye’nin insan kaynağını etkin kullanması ve avantaja çevirmesi yönünde çok da başarılı olduğunu söylemek zordur. Çalışma çağı nüfusunun yarısını ancak oluşturan kadınların (kentlerde) işgücüne katılım oranı % 25’dir. Bu bağlamda nüfusun yapısındaki değişim ile birlikte yaşlanan nüfusa karşı özellikle kadın işgücüne katılım oranlarının artırılması Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu insan kaynağı ve ekonomik büyüme için yapılacak politikalarda vazgeçilmez bir unsur olmalıdır (Gürsel vd., 2010: 1).

2005-2090 dönemi için Dünya Bankası’nın yapmış olduğu nüfus projeksiyonlarına göre günümüzün gelişmiş ülkelerinde ortalama nüfus bağımlılık oranları oldukça yüksek olup Türkiye’nin üstünde yer alırlarken, Endonezya, Hindistan ve Brezilya gibi, yükselen ekonomilerin ortalama nüfus bağımlılık oranları düşük olup Türkiye’nin altında yer almaktadırlar. 1968-2002 dönemi için de gelişmiş ülkelerinin ortalama nüfus bağımlılık oranları oldukça yüksek olup Türkiye’nin üstünde yer alırlarken, Endonezya, Hindistan gibi yükselen ekonomilerin ortalama nüfus bağımlılık oranları da düşük olup Türkiye’nin altında yer almaktadırlar. Bu dönem için sadece Türkiye’nin çok az farkla iki üstünde yer alan ülke Brezilya’dır (Mumcu ve Çağlar, 2006: 3-15). Bu durum ise, Türkiye’nin günümüz gelişmiş ülkeleriyle karşılaştırıldığında, nüfusun yaşlanmasının henüz bazı ülkelerdeki gibi olmamasından dolayı, çalışma çağı nüfusu açısından avantajlı olması ekonomik büyüme için çok önemli bir demografik güce sahip olması sonucuna ulaştırmaktadır. 1968-2002 dönemi 47 ülke için kişi başına düşen GSYH’lerinin büyümesini ortalama nüfus bağımlılık oranları ile ilişkilendirilen bir çalışmada ortalama bağımlılık oranı artan gelişmiş Avrupa ülkelerinde bir başka deyişle çalışma çağındaki nüfus azaldıkça ilgili dönemde ülkelerin daha yavaş büyüdüğü sonuçlarına ulaşılmıştı. Öte yandan, nüfus bağımlılık oranları ile birlikte büyüme literatüründe büyümeyi açıklayan diğer değişkenlerin (fiziksel, beşeri sermaye düzeyleri, ülkelerin dönem başındaki gelirleri, uluslararası açıklık düzeyi, kurumlar vb. dahil edildiği bir analizde ise nüfus bağımlılık oranıyla büyüme arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur (Mumcu ve Çağlar, 2006: 4).

1965-1990 dönemi Türkiye Ekonomisi için yapılan benzeri bir araştırmada ise ulaşılan sonuçlar şöyledir: Demografik gelişmelerin ekonomik büyüme üze-

rinde çok önemli etkileri olmaktadır. Bu dönemdeki büyümenin beşte biri çalışma çağındaki nüfusun çok hızlı artmasından kaynaklanmaktadır. Bu dönemde eğitim, kurumsallaşma, dışa açıklık gibi, büyümenin diğer belirleyici değişkenlerinin diğer örneklem içinde olan ülkelerin ortalamasının altında bir düzeyde olmasına rağmen bu sonuca ulaşılmıştır. Aynı analizler 2000-2025 dönemini ve ileriye yönelik dönemleri de kapsayacak şekilde yapılmıştır. Türkiye’de 2000-2025 dönemindeki çalışma çağındaki nüfusun artışının 1965-1990 dönemine göre nispi olarak azalmasına rağmen çalışma çağındaki nüfusun büyüme üzerindeki etkisi daha fazla olup bu dönemdeki potansiyel büyümenin üçte birinin demografik değişimlerden olması beklenmektedir. Benzer bir projeksiyon farklı ülkeler için de yapılmıştır. Özellikle gelişmiş ülkeler olan Fransa, Almanya, İspanya ve Portekiz gibi Avrupa Birliği ülkelerinde demografik yapıdaki değişim çalışma çağındaki nüfusu azalttığı için bu azalmanın büyüme üzerinde negatif yönde etkisi olacağı ve bunun ekonomileri olumsuz etkileyeceği yönündedir. Diğerleri ise Hindistan, Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde çalışma çağındaki nüfusun artışı ise ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyeceği yönündedir. Diğer yandan, Türkiye’de gelişmiş ülkeler gibi nüfusun yaşlanmasının süreklilik alması durumunda ise (doğurganlıktaki azalma, düşük bağımlılık oranı, yaşam beklentisindeki iyileşmeler, emeklilik yaşının ilerlemesi ile birlikte) yaşlı nüfusun daha uzun süreli istihdamını ve verimliliğini, kadın işgücünün katılımını artıracak politikaların, günümüzde geliştirilerek, bu durum avantaja çevrilebilir. Tüm bu önlemler ve politikalar ise uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkileyebilecektir. Bu bağlamda, 2000-2025 dönemi projeksiyonlarına göre Türkiye’de demografik yapıdaki değişimle birlikte nüfus yaşlanmasının başlaması ve devam edeceği beklentisi sonucunda çalışma çağındaki nüfusun artış hızı nispi olarak azalacağı yönündedir. Fakat Türkiye’nin pek çok gelişmekte, gelişmiş ve benzer yapıdaki ülkelere göre kendine özgü yapısal farklılıklarından dolayı, demografik gelişmenin fırsatlarını uygulayacağı politika ve reformlarla değerlendirme potansiyeli de var olan bir ülkedir (Mumcu ve Çağlar, 2006; 7-8).

Bu konuda yaşanan nüfusun yarattığı ekonomik riskleri avantaja çevirip bir fırsat haline getiren ülkelerden en önemlisi Japonya’dır. Japonya, yaşlı nüfustan yararlanmak ve verimliliklerini artırmak amacıyla, emeklilik yaşlarını yükseltmiş, istihdam olanaklarını artırmaya yönelik politikalar geliştirmiş ve bu nüfusun refahını, verimliliğini yükseltecek sosyal güvenlik politikalarını iyileştirmiş (Mumcu ve Çağlar, 2006: 6).

Tasarruflar

Nüfusun yapısındaki değişim, zamanla bireylerin de davranışlarının değişmesinde etkili olduğu için demografik değişim özellikle bireylerin çalışma, üretime katılma, verimlilikleri, tüketim ve tasarruflarına yönelik davranışlarını kendi yaşam sürelerine göre değiştirmektedir. Bunun anlamı bireylerin çoğunluğunun

yaşam boyu gelir hipotezine göre davranmaları sonucunda, kişi başı tüketim ve tasarrufların bu eğilimlere göre değişmesidir. Bu davranışlar ise, tüketim eğilimlerini, tasarruf oranlarını, ortalama tasarruf oranlarını, özel ve kamu tasarruf oranlarını etkileyerek, ekonomik büyümeyi finanse etmek için gerekli yatırımların da değişmesine neden olmaktadır.

Yaşam boyu gelir hipotezi özellikle nüfusun demografik yapısı ve değişimi ile ulusal tasarrufları da belirleyen önemli faktör olmaktadır. Nüfusun yaş yapısındaki değişim ise ulusal tüketim ve tasarruf düzeyi üzerinde önemli bir role sahip olurken, diğer yandan bireylerin sahip olduğu beşeri sermaye düzeyi ve servet düzeyleri de tasarruf kararları üzerinde önemli bir etkiye sahip olmaktadır (Çolak ve Öztürkler, 2012: 3-4).

Çalışma çağı dışındaki gençler ile yaşlılar, yüksek tasarruf ve yüksek ekonomik çıktıya sahip olan çalışma çağındaki nüfustan farklı olarak, ürettiklerinden daha fazla tüketmektedirler. Nüfus yapısındaki değişimle, yaşam beklentisinin uzaması, nüfus bağımlılık oranının artması, yaşlı bağımlılık oranının artması, buna karşılık genç bağımlılık oranının düşmesi çalışma yaşında esnekliği beraberinde getirmekte ve çalışma çağı yaş aralığını ve emekli olma yaşını uzatmaktadır. Bu durum ise, nüfusun tüketim ve tasarruf davranışlarının yaşa göre farklılaşmasına neden olmakta ve toplam tasarruflar içerisinde çalışma çağındaki nüfus ile gençler arasındaki tasarruf oranını artırmaktadır (Bloom vd., 2003: 335-336). Toplam nüfus içerisinde 40-65 yaş aralığındaki bireyler daha fazla tasarruf yapma eğilimi içerisinde olmaktadır. Bunun nedeni, bu yaş grubundaki bireylerin çocukları için daha az yatırım yapmaları ve emekliliklerinde şimdiki yaşam koşullarına sahip olabilmek için para biriktirme ihtiyacı olarak ifade edilmektedir. Kırklı yaşlardan sonra tasarruf eğiliminde artışa neden olan bir başka unsur ise, aile yapısındaki değişimdir. Geniş ailelerin yerini, çekirdek ailelerin ve hatta her iki ebeveyninde çalıştığı çekirdek ailelerin almasıyla birlikte, yaşlı bakımının aile içerisinde sağlanmasında yaşanan güçlük, yaşlıları bakım ve barınmalarını sağlayıp yaşamlarını devam ettirebilmeleri için tasarruf yapmaya mecbur bırakmaktadır. Bu nedenle nüfusun çoğunluğu kırklı yaşlarına ulaştığında, ulusal tasarruflar yükselme eğiliminde olacaktır (Bloom vd., 2001: 22).

Miras yoluyla transfer tasarruf hipotezi, yaşam süresinin uzaması, uzun emeklilik süreleri, artan nüfus hareketliliği ve aile yapısındaki farklılıklar tasarruf davranışlarını ve ulusal tasarrufları etkilemektedir. Douglas Bernheim, Andrei Shleifer ve Summers (1985)'in çalışmalarında ülkeler arasındaki tasarruf farklılıklarının nedenleri olarak bu faktörlerin etkisinin büyük olduğunu vurgulamaktadırlar. Japonya'daki yüksek tasarruf eğilimi, Japon aile yapısındaki farklılıkla açıklanmaktadır. Özellikle Japonya'da anne babaların çocukları ile birlikte yaşamlarının tasarruflar üzerindeki etkisi büyük olmaktadır. Ayrıca, Bernheim, Andrei Shleifer ve Summers (1985)'in çalışmalarında sosyal güvenlik sis-

temlerindeki gelişmelerin ve iyileşmelerin anne babaların miras bırakma ve tasarruf davranışları üzerindeki etkisinin ise azalma yönünde olacağını vurgulamışlardır. Bu bağlamda yazarların vurguladıkları konu ise ulusal tasarruf davranışlarının iyi analiz edilmesi için özellikle nüfusun yaş yapısındaki değişimle birlikte yaşlı nüfusun tasarruf davranışlarının iyi analiz edilmesi gerekliliğidir (Çolak ve Öztürkler, 2012: 6).

Bloom vd.'nin 2003 ve 2008 yıllarındaki çalışmalarında belirttiği gibi, Leff (1969), Fry ve Mason (1982), Mason (1987), Mason (1988); Kelley ve Schmidt (1995), Kelley ve Schmidt (1996), Higgins ve Williamson (1997) ile Higgins (1998) çalışmalarında nüfusun demografik yapısı ile ulusal tasarruf oranları arasında güçlü bir bağ olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca, Doğu Asya'daki büyüme mucizesinin kaynaklarından biri olan tasarruflardaki yüksek artışı ise bu ülkelerin nüfusunun yaş yapısındaki değişimle açıklamaktadırlar. Deaton ve Paxson (2000)'a göre, Tayvan'da nüfusun yaş yapısındaki değişimin hanehalkı tasarruf oranlarının değişmesi üzerinde etkili olduğunu vurgulamış ve tüm yaş grubundaki bireylerin tasarruf oranlarındaki değişikliğin ise, ortalama tasarruf oranlarını değiştirdiği belirtilmiştir. Bloom vd.'nin 2003 ve 2008 yıllarındaki çalışmalarında Lee, Mason ve Miller'in (2000) her yaş grubunda tasarruf oranlarının artma nedenlerini incelediklerini, yaşam beklentisindeki artışın ve bireylerin emeklilik sonrası gelirlerine destek oluşturması bakımından daha fazla tasarruf yaptıkları sonucuna ulaşmışlarını vurgulamışlardır. Diğer yandan Chu ve Chung (2000)'ın da, hanehalkı tasarruf oranlarındaki artışı yaşam beklentisindeki artışla açıkladıklarını belirtmişlerdir. Tüm bu çalışmalar bireylerin tüketim ve tasarruf davranışlarının yaşam boyu gelir hipotezini destekler nitelikte olduğunu göstermektedir (Bloom vd., 2008: 19-20; Bloom vd., 2003: 320).

Bireylerin tüketim davranışları ve tüketilen mal ve hizmet türü grubu, yaşa ve yaşam beklentisine göre farklılık göstermektedir. Gençlerin tüketim harcamaları genellikle eğitim ve sosyo-kültürel amaçlı iken; yaşlıların çoğunluğunun tüketim harcamaları ise sağlık ve sosyal korunma ile bireysel sağlık ve emeklilik gelirleri için olmaktadır. Aslında hem gençler, özellikle çalışma çağıının ilk yıllarında, hem de yaşlılar gelir düzeylerinin üzerinde tüketim harcamasında bulunmalarına rağmen; yaşlılar çalışırken yaptıkları tasarruflar aracılığıyla gelir tüketim dengesini sağlayabilmektedirler (Herrmann, 2012: 32).

Yaş grubu ayrımı yapılmaksızın, Türkiye'de tüketim harcamalarını türlerine göre incelediğimizde, konut ve kira harcaması grubunun tüketim harcamaları içinde en yüksek paya sahip olduğunu söylemek mümkündür. İkinci sırayı gıda harcamaları alırken; üçüncü sırada ise, ulaştırma harcaması grubu yer almaktadır. Sonuç olarak bireylerin tüketim alışkanlıkları yaşlarına göre farklılık göstermektedir.

Türkiye’de 1960’lı yıllardan günümüze kadar yaşam beklentisi sürekli artış eğilimi içerisinde olmuştur. Türkiye’de 1960-1970 yıllar arası dönemde ortalama yaşam beklentisi 48-49 yaş aralığında iken; özellikle son on yıl (2000-2010) içerisinde ise bu yaş aralığı 70-75 yaş olarak yükselmiştir. Türkiye’de 2002-2011 yıllarını kapsayan dönem itibarıyla, yaş gruplarına göre harcama türlerini inceleyerek; yaşın ilerlemesiyle birlikte harcama türlerinin farklılık gösterdiğini görebiliriz. Herrmann (2012)’in çalışmasında belirttiği gibi Türkiye’de, gençlik dönemi olarak sınıflandırılan 15-24 yaş aralığındaki bireylerin harcamalarının çoğunluğunun ulaştırma, eğitim hizmetleri ile lokanta ve oteller grubu içerisinde kaldığını; en az tüketim harcamasının ise sağlık olduğu görülmektedir. Ancak yaşın ilerlemesiyle birlikte özellikle 65 yaş ve üzeri yaş grubundaki bireyler için en yoğun tüketim harcamasının sağlık ve sosyo-kültürel ihtiyaç grubunda olduğunu söylemek mümkündür. 65 yaş ve üzeri yaş grubundakiler için ikinci sırayı gıda ve alkolsüz içecek grubundaki harcamalar almaktadır. TÜİK, Türkiye nüfusu için hazırladığı projeksiyon çalışmasında, yaşam beklentisinin 2050 yılında 79 yaşa yükseleceğini tahmin etmektedir (TÜİK, 2012a). Türkiye’de yaşam beklentisindeki artışın, nüfusun yaş gruplarına göre tüketim alışkanlıklarının ve tüketim harcama türlerinin farklılaşmasına neden olacağı beklenmektedir. Literatürde yaşam boyu gelir hipotezine göre, gelir ve tüketim eğilimleri (tasarruf) bir hörgüce (kambur bir yapı) benzetilmektedir. Bu bağlamda, Cilasun ve Kırdar (2009)’a göre, Türkiye’de hörgücün tepesi 40 ile 54 yaş aralığıdır. Fakat tüketim gelire göre daha yatay bir eğilimdedir. Gelişmiş ülkeler için (örn. ABD, Japonya) gelir ve tüketim eğilimlerindeki hörgüç daha belirgin olurken, Türkiye için hörgüç şekli daha az belli olmaktadır. Yazarlara göre bu sonucun nedenleri yaşa göre hanehalkı yapısındaki farklılıklar, işgücüne katılımdaki farklılıklar doğum yılı grupları farklılıklarıdır (Cilasun ve Kırdar, 2009; 12). Yazarlara göre, tasarrufların artış nedenleri olarak daha önce de belirtildiği gibi, miras bırakma, yaşam süresinin uzaması, uzun emeklilik süreleri, sağlık riski, sosyal güvenlik sistemi içinde yer almama, artan nüfus hareketliliği ve aile yapısındaki farklılıklar olarak sıralanmaktadır. Diğer yandan tasarrufların yaşla birlikte ve eğitim düzeyinin artışıyla birlikte yükselmesi dikkate alınır, tasarrufların uzun dönemde nüfusun yaşlanması ve eğitim düzeyinin artmasıyla da artacağı çalışmada vurgulanan öngörülerdir (Cilasun ve Kırdar, 2009: 12; Özlale ve Karakurt, 2012: 6).

Türkiye’de 2012 yılında yapılan Yapı Kredi Kişisel Bankacılık Yatırım Tercihleri Araştırması sonuçlarına göre ise, tasarruf ve yatırım gençler için önemlidir. Ayrıca 40-50 yaş (orta yaş) arasındaki bireylerin tüketim harcamalarının çoğunluğunu hobileri, ilgi alanları ile sosyo-kültürel harcama grupları oluşturmaktadır. Genç yaş grubundaki bireyler ise emeklilik dönemlerinde şimdiki yaşam standartlarının sürekliliğini sağlayabilmek için, tüketmek yerine tasarruf ve yatırım yapmayı tercih etmektedir (Zaman Gazetesi, 2013). Türkiye’de nüfus

projeksiyonlarına göre yaşam beklentisindeki artış, genç ve yaşlı bağımlılık oranlarındaki değişiklikler tüketim ve tasarruf davranışlarında değişime neden olacaktır.

Tablo 4. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Yaşa Göre Tüketim Eğilimleri (2002-2011)

Tüketim Harcaması Türleri	Yıllar	Yaş Grupları			
		15-24	25-44	45-64	65+
Gıda ve alkolsüz içecekler	2002	4,2	52,0	36,5	10,7
	2007	3,6	54,1	35,6	9,5
	2011	3,4	51,9	36,3	11,3
Alkollü içecekler, sigara ve tütün	2002	4,6	57,4	36,0	5,7
	2007	4,4	58,5	35,1	5,4
	2011	4,8	58,8	35,2	5,2
Giyim ve ayakkabı	2002	4,2	57,2	36,6	5,4
	2007	3,7	59,4	34,1	5,9
	2011	4,2	60,8	33,1	5,6
Konut ve kira	2002	4,6	64,2	29,4	5,8
	2007	4,4	68,1	26,9	4,3
	2011	4,9	68,3	25,1	6,0
Mobilya, ev aletleri ve ev bakım hizmetleri	2002	2,6	46,5	49,9	3,5
	2007	5,1	57,2	37,2	5,3
	2011	3,7	57,6	35,8	6,3
Sağlık	2002	2,9	54,1	30,0	15,5
	2007	1,9	57,5	31,6	10,7
	2011	1,7	55,3	32,1	12,3
Ulaştırma	2002	5,6	56,1	33,9	8,8
	2007	5,0	60,7	32,5	5,7
	2011	5,3	59,5	34,0	5,7
Haberleşme	2002	4,3	54,1	37,7	7,6
	2007	4,0	56,7	36,6	6,0
	2011	3,6	56,4	36,1	7,0
Eğlence ve kültür	2002	3,9	56,1	37,0	6,5
	2007	2,7	47,9	42,9	9,1
	2011	4,8	57,8	37,6	4,4
Eğitim hizmetleri	2002	0,9	48,4	49,5	2,0
	2007	1,5	51,5	46,9	1,5
	2011	5,2	64,1	30,9	4,2
Lokanta ve oteller	2002	6,4	61,2	31,8	5,5
	2007	5,1	63,7	31,6	3,7
	2011	5,1	63,5	31,6	4,2
Çeşitli mal ve hizmetler	2002	2,2	50,7	43,9	4,9
	2007	2,9	53,1	43,3	3,0
	2011	2,7	50,0	39,5	9,8

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

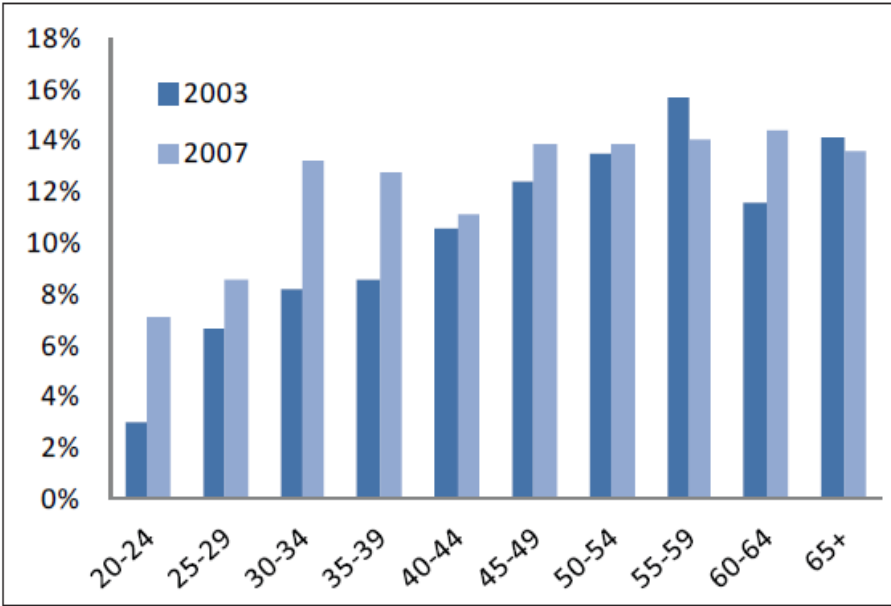
Dünya Bankası ve Kalkınma Bakanlığı'nın (2011) çalışmasına göre ise, Türkiye'de tasarruf oranının yaşla ve bağımlılık oranıyla azalmadığı ve tasarruf örüntüsünün gelişmiş ülkeler için geçerli gelir ve tüketim eğilimleri (tasarruf) için belirgin hörgücün olmadığı vurgulanmaktadır (Dünya Bankası ve Kalkınma Bakanlığı, 2011: 7). Bu durumu, Cilasun ve Kırdar (2009)'ın çalışmalarında vurgulandığı gibi, nesiller arası miras aktarımı (miras bırakma ve kuşaklararası transferler) ile açıklamak mümkündür. Yaşlı nüfusun tasarruf oranlarında azalmanın görülmemesi önceki nesillerden kalan miras aktarımıdır Türkiye'de 2003 yılı itibarıyla, 30-60 yaş arasında tasarruf oranlarında sürekli bir artış gözlenirken, özellikle 55-59 yaş aralığında tasarruf oranı en yüksek düzeye ulaşmaktadır. 60-65 yaş grubunda ise, tasarruf oranlarında bir azalma gözlenirken; 65 yaş ve sonrasındaki tasarruf oranlarında artış gözlenmekle birlikte bu artış 55-59 yaş aralığındakinden daha azdır. 2007 yılında ise, özellikle kırklı yaşlardan sonra tasarruf oranlarında artış olmaktadır (Şekil 14). Bu bağlamda, Türkiye'de yaşa göre tasarruf eğilimleri Dünya deneyimleriyle tutarlılık göstermekte ve bu sonuç Bloom, Canning ve Sevilla (2001) çalışmalarını destekler niteliktedir. Fakat yaşam boyu gelir hipotezine göre, gelir ve tüketim eğilimlerini (tasarruf) ortaya koyan hörgücün özellikle gelişmiş ülkelerde belirgin olmasına rağmen Türkiye için gelir ve tüketim eğilimini ortaya koyan hörgüç bu kadar belirgin değildir. Bunun nedenleri daha önce de belirtildiği gibi, yaşa göre hane halkı yapısındaki farklılıklar, nakit kısıtı, ihtiyat güdüsü, iyi işlemeyen finansal piyasalar, işgücüne katılımdaki farklılıklar doğum yılı grupları farklılıklarıdır. Ayrıca Türkiye'de özellikle 55 ile 64 yaşları arasında gözlemlenen yüksek tasarruf oranının nedeni ise, yaşam döngüsü hipotezinin iddia ettiği gibi tasarruf nedenleri dışında da tasarruf yapma nedenleridir. (tasarrufların artış nedenleri olarak, harcanabilir gelir, kalıcı olmayan gelir şokları, eğitim, yaş, mirasın nesiller boyu transferi, yaşam süresinin uzaması, uzun emeklilik süreleri, sağlık riski, sosyal güvenlik sistemi içinde yer almama, artan nüfus hareketliliği ve aile yapısındaki farklılıklar)

Nüfusun yapısındaki değişimle birlikte, yaş yapısındaki değişim, nüfus bağımlılık oranındaki değişim (çalışma çağındaki nüfustaki değişim) ve genç bağımlılık oranındaki değişim hane halkı tasarruf oranlarını etkileyen demografik değişkenlerdir. Ayrıca doğurganlıktaki değişim, yaşam sürelerinin değişmesi, çalışma sürelerinin, emeklilik sürelerinin değişimi, hane halkının çocuk sayısındaki değişiklikler hane halkı tasarruf davranışlarını ve dolayısıyla hane halkı tasarruf oranlarının ve beraberinde yurtiçi tasarruf oranlarının da değişmesine neden olmaktadır. Nüfus bağımlılık oranlarındaki artışlar, bireylerin tasarruf yapılarını kısıtlamakta ve tasarrufları bu anlamda olumsuz etkilemektedir.

Türkiye'de Hane Halkı Bütçe ve Harcama Anketi (HBHA)'den yararlanılarak yapılmış olan bütün çalışmalarda, Türkiye'nin "az tasarruf eden ülkeler" grubunda yer aldığı ve hane halkı tasarrufu %10,1 oranıyla Latin Amerika Ülkeleriyle benzer bir özellik taşıdığını göstermektedir. Türkiye'de yapılan birçok

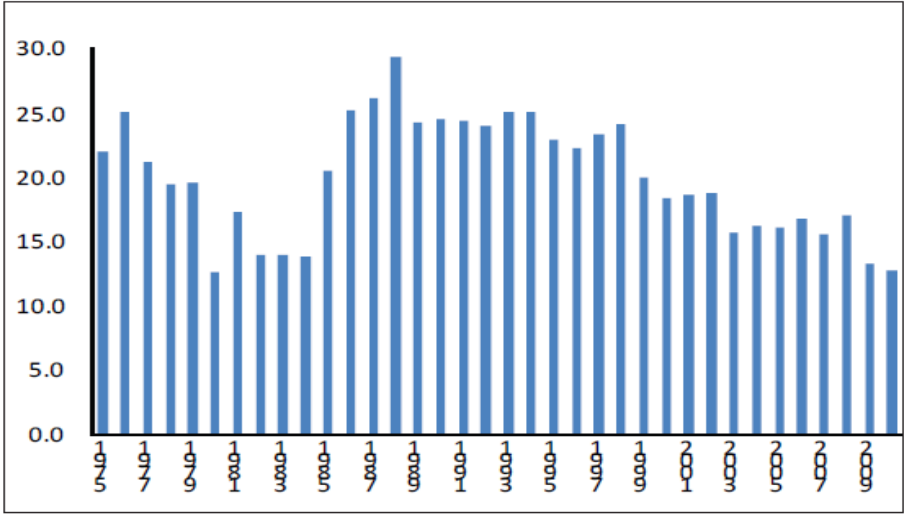
çalışmada belirtildiği gibi, hane halklarının ortalama tasarruf eğilimleri oldukça düşüktür. Artan tasarruf açığının temel nedeni ise hane halkı tasarruf oranlarındaki düşmeler ve hane halkı borçluluk oranlarında son yıllardaki artışlar ise bu durumu desteklemektedir. Hane halkı tasarruf oranlarındaki düşmeler ve artan borçlanma ise özel tasarrufları ve dolayısıyla toplam yurtiçi tasarrufları da olumsuz etkilemektedir (Özlale ve Karakurt, 2012: 5-6; Çolak ve Öztürkler, 2012: Cilasun ve Kırdar, 2009: 30). Şekil 13 ve şekil 14’de Türkiye’de 1975-2010 dönemi için yurtiçi tasarruflardaki değişimi ve özel tasarruflardaki değişimi göstermektedir. Toplam yurtiçi tasarruflar, kamu ve özel tasarrufların toplamından oluşmaktadır. Özel tasarruflar ise kişilerin ve kurumların (şirketlerin) tasarruflarından oluşmaktadır. 2000’li yıllarla birlikte Türkiye’de yurtiçi tasarruflarda önemli bir düşüş yaşanmıştır. 1998 yılında yurtiçi tasarrufların GSYH içindeki payı %24,3 iken; bu oran 2000 yılında %18,4’e, 2010 yılında ise %13,9’a düşmüştür. Yurtiçi tasarruflardaki bu azalmanın nedeni 2000-2008 dönemi içerisinde özel tasarruflardaki önemli oranda azalma ve kamu tasarruflarındaki iyileşmeyle açıklanmaktadır.

Şekil 12. Türkiye’de Yıllara ve Yaş Gruplarına Göre Tasarruf Oranları (2003-2007)

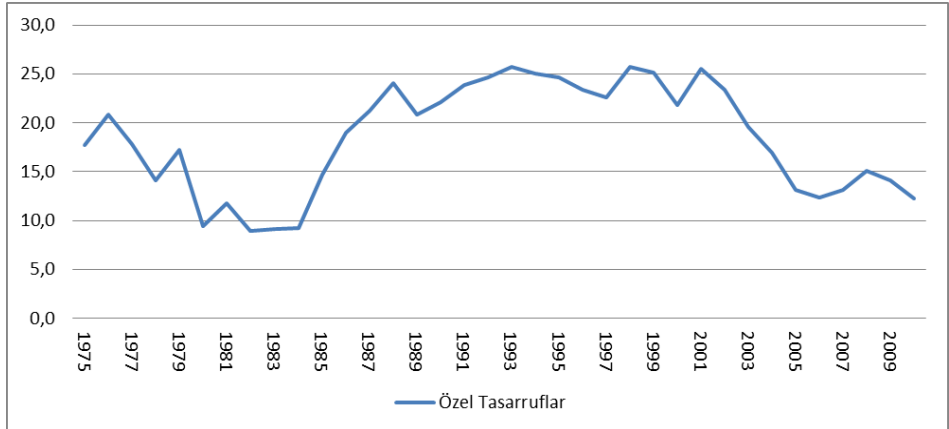
Kaynak: Dünya Bankası ve Türkiye Kalkınma Bakanlığı. (2011). “Uluslararası Karşılaştırmalar Temelinde Türkiye’deki Tasarruf Eğilimleri” Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü, Türkiye Ülke Ekonomik Raporu, Rapor No: 66301-TR, s. 8.

Şekil 13. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Yurtiçi Tasarruflardaki Değişim (1975-2010)

Kaynak: Dünya Bankası ve Türkiye Kalkınma Bakanlığı. (2011). “Uluslararası Karşılaştırmalar Temelinde Türkiye’deki Tasarruf Eğilimleri” Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü, Türkiye Ülke Ekonomik Raporu, Rapor No: 66301-TR, s.3.

Şekil 14. Türkiye’de Yıllar İtibariyle Özel Tasarruftaki Değişim (1975-2010)

Kaynak: TÜİK’nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de hane halkı tasarruf oranlarındaki düşmenin ekonomik ve demografik özellikte farklı nedenleri bulunmaktadır. Çolak ve Öztürkler’in 2012 yılındaki çalışmalarında belirttiği gibi, Rijckeghem ve Üçer (2008) yapmış oldukları araştırmada ekonomik konjontürün tasarruflar üzerinde önemli bir etkisi olduğu

sonucuna ulaşmışlardır. Özellikle Türkiye’de 1980-2000 yılları izlenen iktisat politikaları ertelenmiş tüketimlerin gerçekleştirilmesine neden olurken, 2001 krizi sonrası politikalar ise konut ve otomobil vb. tüketim harcamalarını teşvik etmiştir. Böylece tüketim davranışları ve tüketim yapma, tasarruf davranışları ve tasarruf yapmadan daha cazip hale gelmiştir (Çolak ve Öztürkler, 2012: 18). Türkiye’de 2000-2008-2010 döneminde ekonomik büyüme hızının yüksek olmasına rağmen, politikalar sonucunda kredi imkânlarındaki artış, faizlerin düşmesi ve ertelenmiş tüketim gibi nedenlerle özel tüketimde de artış yaratmıştır. Belirtilen ekonomik nedenlerle özel tüketimdeki artış bireylerin tasarruftan uzaklaşmasına ve özel tasarrufların düşmesine neden olmuştur (Dünya Bankası ve Türkiye Cumhuriyeti Kalkınma Bakanlığı, 2011: i). Hane halkı tasarruf oranlarındaki düşüşün nedenlerinden birisi demografik yapıdır. Özellikle nüfusun yaş gruplarının nüfus içindeki oranları tasarruf oranlarını etkilemektedir. Toplam nüfus içinde 0-15 yaş aralığındaki nüfusun payı yüksek ise tasarruf oranları olumsuz etkilenmektedir. Türkiye’de 0-15 yaş grubunun yoğunluğu açısından Latin Amerika ülkeleriyle benzer özellikler göstermektedir. Bu bağlamda “tasarruf zengini olan ülkeler” grubu içinde yer alan Asya ülkeleriyle Türkiye arasında hane halkı tasarruf oranları arasındaki önemli farklılıklarından birisi de demografik yapıdaki farklılıktır (Cilasun ve Kırdar, 2009: 30). Şekil 12’de görüldüğü gibi Türkiye’de 2003-2007 dönemi yaş gruplarına göre tasarruf oranlarında da 20-24 yaş grubunun tasarruf oranları oldukça düşüktür ve tablo 3’de görüldüğü gibi 0-14 yaş grubu oldukça yüksek olup son zamanlarda demografik yapıdaki değişimin etkisiyle düşmeye başlamıştır.

Türkiye’de hane halkı tasarruf oranlarındaki düşmenin diğer bir nedeni ise yaşam boyu gelir hipotezine göre genç yaşlarda tasarruf yapılmasının tersi bir durumun gözlemlenmesidir. Yaşam boyu gelir hipotezine göre, gelir ve tüketim eğilimleri hane halkı tasarruf oranlarını etkilemektedir. Gelişmiş ülkelerde gelir ve tüketim (tasarruf) eğilimini ortaya koyan hörgüç çok belirgin olmasına rağmen Türkiye’de çok belirgin değildir. Bunun nedenleri daha önce de belirtilmiştir. Türkiye’de özellikle 55 ile 64 yaşları arasında gözlemlenen yüksek tasarruf oranının nedeni ise, yaşam döngüsü hipotezinin iddia ettiği gibi tasarruf nedenleri dışında da tasarruf yapma nedenleridir. Bu bağlamda Türkiye’de hane halkı tasarruf oranlarındaki düşmenin bu nedenlere bağlı olabileceğini söyleyebiliriz. Diğer yandan tasarrufların yaşla ve eğitim düzeyinin artışıyla yükselmesi dikkate alınırsa, hane halkı tasarruf oranlarının Türkiye’de 55 ile 64 yaşları arasında gözlemlenen yüksek tasarruf oranı nedeni ile uzun dönemde nüfusun yaşlanması hane halkı tasarruf oranlarına olumlu katkı yapacağı söylenebilir. Tasarrufların 60’lı yaşlara kadar artan bir eğilim izlemesi 25-29 yaşları arasında % 6-8 arasında olan tasarruf oranının 60-64 yaşları arasında %14’lere çıkması sonucunu yaratmaktadır. Bu durumda çok ileri yaşlarda nispi olarak tasarruf oranları yüksek oranlarda olacaktır. Türkiye nüfusundaki göreceli yaşlanma ve tasarruf

ruf oranlarında yaşa göre artış dikkate alındığında, bu tür demografik değişkenlerin 2015- 2020’li yıllarda tasarruf oranını pozitif etkileyeceğini bekleyebiliriz (Cilasun ve Kırdar, 2012: 40).

Türkiye’de hane halkı tasarruf oranlarındaki düşmeyi etkileyen diğer bir neden ise bilindiği üzere nüfus bağımlılık oranındaki değişikliklerdir. Nüfus bağımlılık oranındaki artışlar bireylerin tasarruf yapma imkanlarını etkileyerek özellikle özel tasarruf oranlarını düşürmektedir. Türkiye’nin günümüz gelişmiş ülkeleriyle karşılaştırıldığında, nüfusun yaşlanmasının henüz gelişmiş ülkelerde olduğu gibi olmadığından, çalışma çağı nüfusu açısından avantajlı durumdadır. Türkiye’de bağımlılık oranı düşerken, çalışan nüfusun sayısı göreceli olarak artmaktadır. Fakat Türkiye’de çalışma çağındaki nüfusun tasarruflarından çok 55-64 yaş aralığındaki nüfusun yüksek tasarruf oranları nedeniyle ve ekonomik konjontür, kriz, politikalar vb. nedenlerle dayanıklı tüketim mallarına (konut, otomobil vb.) olan taleplerin artması ve kriz sonrası ertelenmiş harcamaların yapılması özel tasarrufları olumsuz yönde etkilemiştir. Diğer yandan dayanıklı tüketim malları bir tür tasarruf olarak nitelendirilirse özel kesim tasarruflarındaki düşüş ılımlı sayılabilmektedir. Projeksiyonlara göre, Türkiye’nin göreceli yaşlanması nüfus bağımlılık oranında artışa ve çalışma çağındaki nüfusta ise azalmaya neden olacaktır. Ancak, Türkiye’de 55 ile 64 yaşları arasında gözlemlenen yüksek tasarruf oranı ve yaşam döngüsü hipotezinin iddia ettiği gibi tasarruf nedenleri dışında da tasarruf yapma (mirasın nesiller boyu transferi, yaşam süresinin uzaması, uzun emeklilik süreleri, sağlık riski, sosyal güvenlik sistemi içinde yer almama, artan nüfus hareketliliği ve aile yapısındaki farklılıklar) Bloom, Canning ve Sevilla, 2001’nin çalışmalarında da vurguladığı gibi hane halkı ve özel tasarrufları olumlu yönde etkileyebilir. Bu bağlamda Türkiye’de Bloom, Canning, Fink ve Finlay (2009)’in çalışmalarında da vurguladığı gibi, yaşam beklentisinin uzaması, ailelerin küçülmesi, emeklilik için daha fazla tasarruf yapılması ve kadın işgücüne katılım oranlarının artması nedeniyle ekonomik büyüme nüfusun yaşlanmasından olumsuz şekilde etkilenemeyebilir.

Eğitim

Nüfusun yapısındaki değişim, zamanla bireylerin, tüketim ve tasarruflarına yönelik davranışlarının değişmesinde etkili olduğu gibi, aile planlaması, doğurganlık, çocuk sayısı, okul yaşı, okullaşma oranı, eğitim harcamaları, eğitim düzeyleri gibi beşeri sermaye birikimi için çok önemli bir unsur olan eğitimle ilgili mekanizmaların ve yatırımların da değişmesinde etkili olmaktadır.

Literatürde eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çok fazla sayıda çalışma yer almaktadır. Teorik ve ampirik düzeyde yapılan çalışmalarda, eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin pozitif yönde olduğuna ilişkin bulgular elde edilmiştir. Telatar ve Terzi’nin 2010 yılındaki çalışmalarında belirttiği gibi, eğitim ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen

çalışmalarında Nelson ve Phelps (1996), Welch (1970), Lucas (1998) ve Romer (1990) eğitimin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini düzey etkisi ve oran etkisi unsurlarıyla açıklamaktadır. Düzey etkisine göre, beşeri sermayenin üretim faktörü olarak üretimde kullanılması; oran etkisine göre de eğitim beşeri sermayenin üretim teknolojisindeki değişime uyumunu kolaylaştırıp beşeri sermayenin gelişmesini ve verimliliğini sağladığı için ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olmaktadır (Telatar ve Terzi, 2010: 203). Literatürde eğitim ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir ilişkinin olduğunu gerek ampirik, gerekse de teorik olarak ortaya koyan çok fazla sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunların öncülerini ve öne çıkanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür; Romer (1989); Barro (1991; 1999); Mankiw (1992); Gylfason (2001); Backman (2008); Özsoy (2008); Ljungberg ve Nilsson (2005); Gyimah-Brempong (2006); Permani (2008); Arslan ve İzgi (2008); Afşar (2009); Telatar ve Terzi (2010); Çalışkan, Karabacak ve Meçik (2013); Krueger ve Lindahl (1998); Hirsch ve Sulis (2009); Loening, Bhaskara ve Singh (2010); Angrist (1995), Neri (2001); Bills ve Klenow (2000) (Telatar ve Terzi, 2010:203-204; Çalışkan, vd., 2013:3 6-37); Schultz (1961); Becker (1962; 1964); Denison (1962; 1964); Eicher (1996) vd. (Klasen, 2000: 2-3; Ünsal, 2007: 215-223; Berber, 2006: 179; Taban, 2011:120; Koç, 2013: 244; Özcan, 2011: 227).

Yaş yapısındaki değişim ve yaşam beklentisindeki artış okul çağında daha fazla insan ve ortalama eğitim yılında, eğitim yatırımlarında artış anlamına gelmektedir (Bloom vd., 2008:17-18). Demografik değişimin beşeri sermaye ve yatırımları üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Ölüm oranlarındaki azalma ve yaşam beklentisindeki artış eğitime katılım üzerinde etkili olmaktadır. Yaşam beklentisi arttıkça ebeveynler çocukları için daha yüksek düzeyde eğitimi tercih eder olmuştur. Bunun nedeni ise eğitim ile gelir arasında doğrudan bir ilişki olmasıyla açıklanabilir. Eğitim düzeyindeki artışla birlikte elde edilen gelirler doğrudan artmakta, bireylerin gelirdeki artışla yaşam standartları da yükselmektedir. Bu durum, eğitim için önemli olan bir başka unsur da gün yüzüne çıkarmakta, ailelerin eğitim yatırımları artmaktadır (Bloom vd., 2001: 22-25). Bloom, Canning ve Finlay (2008), da doğurganlık oranındaki azalmayı eğitim yatırımlarındaki artışın hem nedeni hem de sonucu olarak değerlendirmektedir. Buna göre, doğum oranlarındaki ya da doğurganlıktaki azalma daha yüksek okullaşma ve daha yüksek eğitim düzeylerine ulaşmayı sağlamaktadır. Özellikle bundan en fazla etkilenen kız çocukları olmaktadır. Aile içi doğum kararlarındaki değişim sonrasında doğum oranlarındaki ve bununla bağlantılı olarak çocuk sayısındaki azalma evdeki kız çocuklarının okula gitme imkânı bulmasını sağlamaktadır. Doğurganlığın yüksek olduğu ailelerde kız çocukları ebeveynlerine yardımcı olmak için kardeşleriyle ilgilenmek zorunda olduklarında okuldan uzaklaşmak zorunda kalmaktadır (Bloom vd., 2008: 21).

Eğitim yatırımlarının artmasında yaşam beklentisinin yükselmesinin etkili olduğunu vurgulayan bir başka çalışma ise Kalemli-Özcan, Ryder ve Weil (2000)'dir. Buna göre, sağlıklı ve uzun bir ömrün eğitim yatırımları üzerindeki etkisinin son 150 yıldır ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin büyük olduğu ifade edilmektedirler. Buna ilave olarak, yaşam süresinin uzamasıyla birlikte çalışma döneminin de uzaması emeklilik yaşı planlaması ve sosyal güvenlik tedbirleri üzerinde de etkili olmaktadır (Kalemli ve Özcan vd., 2000: 16).

Bu çalışmada Türkiye'de eğitimdeki değişim incelenirken çoğunlukla okullaşma oranları, eğitim düzeyine göre eğitimdeki nüfus ve GSYH içerisinde eğitime ayrılan pay dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, tablo 5 Türkiye'de yıllara ve eğitim düzeyine göre okullaşma oranını (1994-2012) bizlere sunmaktadır. 1994-2012 yıllarını kapsayan dönem incelendiğinde, ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde okullaşma oranlarında bir iyileşme görülmektedir. Özellikle 2008-2009 döneminden sonra ortaöğretim ve yükseköğretim okullaşma oranında önemli bir artış olmuştur. İlköğretim ve ortaöğretim düzeyinde okullaşma oranlarındaki artış, Türkiye'de nüfusun eğitim düzeyinin yıllar itibariyle artış eğilimi içerisinde olduğunu göstermektedir. Nüfusun eğitim düzeyindeki artış sadece okuma yazma bilenlerin sayısal olarak artışını değil, aynı zamanda çalışma çağındaki nüfusun eğitim düzeyinin de arttığı sonucuna bizi götürmektedir. Ülke nüfusunun eğitim düzeyinin artması nitelikli ve verimli işgücünün oluşmasını doğrudan etkilemekte, bu da gelir dağılımı ve üretim miktarı üzerinden ekonomi üzerinde olumlu etki yaratmaktadır.

Eğitimin büyüme üzerindeki etkisinin bir başka göstergesi ise ülke bütçesinden eğitim yatırımlarına ayrılan paydır. Türkiye'de (2001-2012) yıllarına ait GSYH'da eğitim harcamalarına ayrılan paylar incelendiğinde (şekil 15) bu oran %3 ile 3.5 arasında gerçekleşirken, 2008-2009 yıllarından sonra artarak %4 olmuştur ve 2011 yılından sonra da %4'ün biraz üzerinde gerçekleşmiştir. GSYH'da eğitim harcamaları için ayrılan pay ile öğretmenlere, müdürlere, okul binalarına, bilgisayarlara, yemek ve kitaplara yapılan ödemeler karşılanmaktadır (Kar ve Taban, 2006: 153). Türkiye'de GSYH'dan eğitim harcamalarına ayrılan payın yıllar itibariyle artması, üretimde önemli bir role sahip olan insana yapılan eğitim yatırımlarının bir başka deyişle beşeri sermayeye yönelik yatırımların arttığını göstermektedir. Beşeri sermayenin gelişmesi bireysel verimliliğin ve yaratıcılığı artmasına, dolayısıyla ülke içi üretimin artmasına ve büyümenin sağlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Eğitim ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin pozitif yönde olduğunu söyleyen bir başka gösterge ise okuma yazma oranıdır. Romer (1989), 112 ülkeyi kapsayan çalışmada okuma yazma oranlarındaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği sonucunu elde etmiştir. Buna göre, Türkiye'de toplam nüfus içerisinde okuryazar olmayan nüfusun azalış göstermesi ekonomik büyümenin artması anlamını taşıyacaktır. Barro (1991) da, 98 ülke için ilk ve

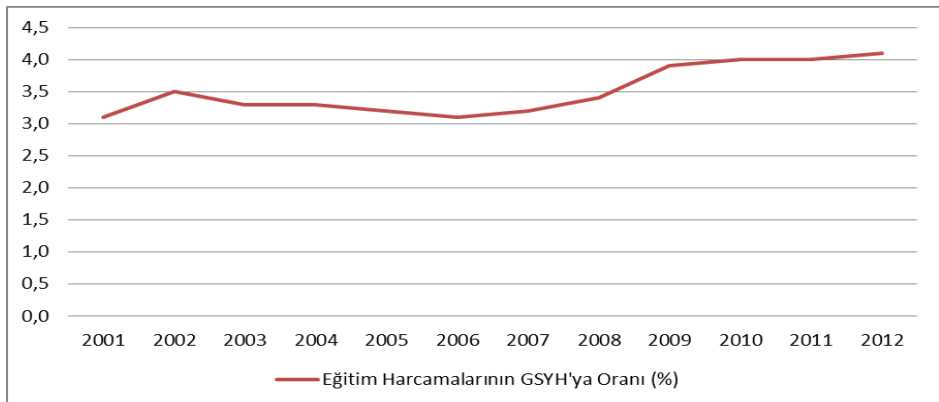
ortaokula kayıtlı öğrenci sayıları üzerinden yaptığı ampirik çalışmasında, ekonomik büyüme ile eğitim arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır (Romer, 1989; Barro, 1991).

Tablo 5. Türkiye’de Yıllara ve Eğitim Düzeyine Göre Okullaşma Oranı (1994-2012)

Öğretim yılı	Okullaşma Oranı (Net)			
	İlkokul	Ortaokul ve dengi	Lise ve dengi	Yüksek öğretim
1994/'95	89,3	53,4	36,7	8,6
1995/'96	88,9	53,1	38,7	9,4
1996/'97	89,4	52,8	38,5	9,2
Öğretim Yılı	İlköğretim	Ortaöğretim	Yükseköğretim	
1997/'98	84,7	37,9	10,3	
1998/'99	89,3	38,9	10,8	
1999/'00	93,5	40,4	11,6	
2000/'01	95,3	43,9	12,3	
2001/'02	92,4	48,1	13,0	
2002/'03	91,0	50,6	14,7	
2003/'04	90,2	53,4	15,3	
2004/'05	89,7	54,9	16,6	
2005/'06	89,8	56,6	18,9	
2006/'07	90,1	56,5	20,1	
2007/'08	97,4	58,6	21,1	
2008/'09	96,5	58,5	27,7	
2009/'10	98,2	65,0	30,4	
2010/'11	98,4	66,1	33,1	
2011/'12	98,7	67,4	-	

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 15. Türkiye’de Yıllara Göre GSYH’da Eğitim Harcamalarına Ayrılan Pay (2001-2012)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 6. Türkiye’de Yıllara ve Cinsiyete Göre Eğitimli Nüfus (1975-2011)

Eğitim Düzeyi	Cinsiyet	Yıllar								
		1975	1980	1985	1990	2000	2008	2009	2010	2011
Okuma Yazma Bilmeyen	T	7.621.984	7.926.132	6.653.123	6.772.650	5.802.542	4.863.414	4.645.638	3.812.092	3.163.396
	E	2.366.034	2.231.044	1.736.159	1.673.221	1.176.714	966.698	908.628	697.305	551.776
	K	5.255.950	5.695.088	4.916.964	5.099.429	4.625.828	3.896.716	3.737.010	3.114.787	2.611.620
Okuma yazma bilen fakat bir okul bitirmeyen	T	1.432.620	1.474.985	1.880.232	1.434.501	2.151.801	3.452.624	3.222.987	3.208.131	3.493.589
	E	1.023.259	964.495	977.194	720.893	881.546	1.401.040	1.279.284	1.171.687	1.163.645
	K	409.361	510.490	903.038	713.608	1.270.255	2.051.584	1.943.703	2.036.444	2.329.944
İlkokul	T	5.593.820	6.455.448	9.514.794	12.239.054	16.073.529	18.078.358	18.523.823	15.709.975	15.333.800
	E	3.673.688	4.198.485	5.653.838	6.965.653	8.428.552	8.800.944	8.937.271	6.973.926	6.706.059
	K	1.920.132	2.256.963	3.860.956	5.273.401	7.644.977	9.277.414	9.586.552	8.736.049	8.627.741
Ortaokul veya ortaokul dengi meslek okulları	T	535.836	686.765	988.478	1.465.268	2.770.767	2.795.749	2.795.917	3.127.204	2.856.407
	E	368.822	483.788	686.429	1.005.194	1.874.707	1.791.178	1.786.153	1.946.744	1.740.795
	K	167.014	202.977	302.049	460.074	896.060	1.004.571	1.009.764	1.180.460	1.115.612
Lise veya lise dengi meslek okulları	T	623.026	911.001	1.476.557	2.146.916	4.222.915	9.970.816	10.379.231	11.374.336	11.883.336
	E	423.805	593.384	955.826	1.371.921	2.683.334	5.749.685	6.002.688	6.556.319	6.859.021
	K	199.221	317.617	520.731	774.995	1.539.581	4.221.131	4.376.543	4.818.017	5.024.315
Yükseköğretim	T	298.504	652.428	837.172	1.286.542	2.625.311	3.508.954	4.320.813	4.566.049	5.495.749
	E	242.051	510.044	639.870	927.560	1.714.426	2.110.229	2.534.434	2.692.405	3.196.262
	K	56.453	142.384	197.302	358.982	910.885	1.398.725	1.786.379	1.873.644	2.299.487

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Türkiye’de yıllara göre eğitimli nüfusa ilişkin verilerin yer aldığı tablo 6, hem okur-yazarlık hem de eğitim düzeyine göre nüfus yoğunluklarını bize sunmaktadır. Türkiye’de, eğitim düzeyine göre nüfus istatistikleri düzenlenirken, bitirilen okul düzeyi dikkate alınmakta ve yabancı nüfus dikkate alınmamaktadır. Tablo 6’da, cinsiyete göre eğitim düzeylerine ait veriler, nüfus sayımı sonucunda elde edildiği için, ele alınan dönemi kapsayan yıllar itibariyle bir süreklilik bulunmamakta, sadece son dört yıl için sürekli verilere ulaşılmaktadır. Ancak, veriler yaklaşık olarak son kırk yıllık süre için bize bir bilgi sağlayacağı düşüncesindeyiz. Buna göre, Türkiye’de, özellikle son beş yıllık süre içerisinde, okuma yazma bilmeyen nüfus azalırken; yükseköğretim veya fakülte mezunu olan nüfus artmıştır. Cinsiyete göre eğitim düzeyi değerlendirildiğinde ise, eğitimin her düzeyinde kadınların sayısının her geçen yıl önemli oranda arttığını söyleyebiliriz. Toplumsal cinsiyet rolleri gereği ev işlerinden, çocuk yetiştirmekten ya da evde anneye yardımcı olmakla sorumlu olduğu düşünülen kız çocukları ve kadınların da eğitime katılımları artmıştır. Aslında bu sonuç önceki bölümde ifade edilen doğurganlık oranındaki azalmayı destekler niteliktedir. Türkiye’de doğurganlık oranının yıllar itibariyle azalma eğilimi göstermesi, kadınların ya da kız çocuklarının daha uzun süre eğitimde kaldıklarını bize göstermektedir. Kadının toplam nüfus içerisindeki yoğunluğuyla değerlendirilecek olursa, kadınların eğitim düzeylerindeki artış ikincil işgücü olarak değerlendirilen ve kullanılmayan önemli miktardaki emeğin işgücü piyasasına katılım imkanını da sağlamıştır. Toplumların ekonomik gelişim süreçleri içerisinde ucuz ve niteliksiz işgücü olarak değerlendirilen kadınlar, eğitim düzeyleri yükseldikçe nitelikli işlerde ve yüksek ücretlerle çalışma imkanına da sahip olmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Türkiye’de her geçen yıl eğitim düzeyindeki artış başta kadınlar

olmak üzere tüm nüfusun nitelik ve beceri düzeyinin yükselmesini, dolayısıyla işgücü verimliliğinin artmasını sağlayacak ve ekonomik büyümede olumlu etkiler yaratacaktır.

Tablo 6'ya göre, 2000 ve 2011 yılları arasında geçen 11 yıllık süre içerisinde 25 yaş ve üzeri yaş grubundaki nüfusta okuma yazma bilmeyenlerin toplam oranı azalırken (%17,2'den %6'ya düşmüştür); bunun tersi olarak yükseköğretim mezunlarının toplam oranı ise artmıştır (%7,8'den %11,1'e yükselmiştir). Cinsiyete göre ise, benzer bulgular elde etmek mümkündür. Buna göre, hem kadın hem de erkekler için 2000 yılından 2011 yılına kadar geçen süre içerisinde yükseköğretim mezunlarının toplam eğitimli nüfus içerisindeki payı artmıştır. Eğitim düzeyini işgücü piyasası açısından değerlendirmek amacıyla, çalışan nüfus ya da işgücü eğitim düzeyine göre karşılaştırmak amacıyla 1995, 2000 ve 2011 yılları açısından sınıflandırılmıştır. Yine tablo 6'ya göre, Türkiye'de son dönem işgücü piyasasında istihdam edilen işgücünün önemli bir kısmının (%46,3) ilkökul mezunlarından oluştuğunu göstermektedir. İkinci sırayı ise yüksekokul veya fakülte mezunu çalışanları almaktadır. Türkiye'de beşeri sermayenin niteliğindeki gelişme doğrudan doğruya işgücünün üretkenliğini etkilemektedir.

Günümüze kadar genç nüfusun getirdiği avantajlardan faydalanan Türkiye'nin insan kaynağını etkin kullanması ve avantaja çevirmesi yönünde eğitim önemli bir araç olmaktadır. Önceki bölümlerde vurgulandığı gibi, Türkiye'nin demografik yapısındaki değişimle nüfusun yaşlanması henüz gelişmiş ülkelerde olduğu gibi olmamasından dolayı, ülkenin halen genç bir nüfusa sahip olması beşeri sermaye açısından ekonomik büyüme için avantaj sağlamaktadır. Şöyle ki, uluslararası rekabet piyasası içerisinde ülkelerin daha fazla eğitimli ve kalifiye işgücü gereksiniminin doğması, günümüz genç nüfusun eğitiminin önemini artırmaktadır. Bugünün gençlerinin yüksek eğitim düzeyine sahip olması, nüfus projeksiyonlarında da vurgulandığı üzere Türkiye'de nüfus artış hızındaki yavaşlama ve nüfusun yaşlanma eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, yarının yaşlılarının daha yüksek eğitim düzeyine sahip olmasını sağlayacaktır. Beşeri sermaye açısından teknolojik gelişmenin ve küreselleşmenin hız kazandığı üretim piyasası içerisinde nitelikli ve kalifiye işgücü arzındaki artış ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyecektir.

Bu bağlamda, nüfus projeksiyonlarına göre, Türkiye'de demografik yapıdaki değişimle birlikte nüfus yaşlanmasının başlaması ve devam edeceği beklentisi sonucunda yaşam beklentisindeki artış, doğurganlık oranındaki azalma, eğitimli nüfustaki ve eğitim yatırımlarındaki artış uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde ekonomik katkıları olacağı öngörülebilir. Ancak unutulmamalıdır ki, Türkiye kendine özgü yapısal farklılıklarını dikkate alan eğitim politikalarıyla ve reformlarıyla, demografik yapıdaki değişimi uzun dönemde ekonomi üzerinde avantaja dönüştürebilir.

Sağlık ve Sosyal Koruma Harcamaları

Nüfusun yapısındaki değişim, zamanla bireylerin, tüketim ve tasarruflarına yönelik davranışlarının ve eğitimle ilgili önemli faktörlerin değişmesinde etkili olduğu gibi, politika yapıcıların ve farklı türdeki kamu ve özel kurumların politikalarının ve kararlarının değişmesine de neden olmaktadır.

Demografik yapıdaki değişim sağlık ve sosyal güvenlik sisteminin de yenilenmesi ve değişmesini zorunlu kılmaktadır. Doğurganlık oranlarındaki azalma, yaşam beklentisindeki artış, yaşlı bağımlılık oranındaki artışlar, emeklilik yaşı ve emeklilik süresi bağlamında emeklilik sistemini; bakım ve gözetim hizmetleri açısından sağlık sistemini ve yaşlı aylığı ile yaşlı nüfusun çalışma koşul ve süreleri açısından da sosyal güvenlik sisteminin demografik yapıdaki değişimle uyumlaştırılmasını gerekli kılmaktadır.

İktisatçılar nüfus artışının büyüme üzerindeki etkilerine odaklanırlarken, nüfus artışına bağlı olarak oluşan yaş dağılımındaki değişimleri göz ardı etme eğilimindedirler. Ancak yaş dağılımındaki değişimler nüfus artışı kadar önemli olmaktadır. Nüfustaki her yaş grubu farklı davrandığı için ekonomik sonuçları da farklı olmaktadır. Gençler, sağlık ve eğitim alanındaki yatırımlara ihtiyaç duymakta; orta yaşlı gruplar ise geleceğe yönelik yatırım yapmakta; yaşlılar ise sağlık harcamalarını karşılamak için ve emeklilik için yatırıma ihtiyaç duymaktadır. Nüfus bağımlılık oranlarındaki artışlar ise birçok ülkede sağlık ve sosyal güvenlik sistemleri için sorunlar oluşturmaktadır. Bağımlılık oranlarındaki artışlar, gelirlerin azalmasına neden olurken, diğer yandan vergilerden ödenecek emekli maaşlarının sayısını da artırmaktadır. Vergi oranlarının yüksekliği, hızlı ücret artışı veya yüksek göç oranı gelirleri artırmadıkça sistem üstlendiği emekli maaşlarını ödeyecek fondan yoksun kalacaktır. Nüfusun yaşlanmasıyla ise işgücü oranındaki azalmalar vergi gelirlerinin azalmasına da neden olacak ve yaşlı insanların bakım payının artması da sağlık harcamalarını da artıracaktır (Richard, 2004: 47, aktaran Gökbunar ve Koç, 2009: 18).

Gelişen teknolojik altyapı ve sağlık ve ilaç sektöründeki yenilikler sağlık harcamalarının artışında da etkili olan gelişmelerdir. Diğer yandan, nüfusun yaşlanması sağlık harcamalarının artışında da önemli olan bir etkidir. OECD ülkelerinde 2000-2050 yılları arasında sağlık harcamalarının GSYH'nın yaklaşık %2'si kadar artacağı öngörüsü, sağlık harcamalarının yaşa bağlı olarak değişkenlik göstermesinin bir kanıtı niteliğindedir (Martin, 2003:3'den aktaran Gökbunar ve Koç, 2009: 19). Alemayehu ve Warner (2004) çalışmalarında sağlık harcamalarındaki artışın yaşla doğru orantılı hareket ettiğini ifade etmektedir. Buna göre, küçük yaşlardaki çocuklarda sağlık harcamaları miktarı düşüken; yaş arttıkça ve özellikle 50 yaşından sonra sağlık harcamaları katlanarak artmaya devam etmektedir. Ayrıca, bu artış 65 yaşından sonra daha yüksek olmaktadır. En yaşlı grup olan 85 yaş üstü kişiler, 65-74 yaş arasındakilerden üç

kat, 75-84 yaş arasındakilerden iki kat daha fazla sağlık hizmetlerinden yararlanmaktadırlar (Alemayehu ve Warner, 2004: 627). Alemayehu ve Warner'ın çalışmalarında üzerinde durdukları bir başka konu ise, bir kişinin sağlık harcamasının yaşam boyu ne kadar olacağıdır. 2000 yılı tüketici fiyat endekslerini dikkate alarak yaptıkları hesaplamalarda, ortalama bir kişinin yaşam süresi boyunca sağlık harcamasının 316.597 dolar olacağı sonucuna ulaşmışlardır. Bu miktar erkekler için 268, 679 \$ iken, kadınlar için ise 361.192 \$'dır. Kadınların sağlık harcamalarının erkeklerden daha yüksek olmasının nedeni ise, kadınların erkeklere göre uzun ömre sahip olmalarıdır. Bu ise kadınların sağlık harcamalarının erkeklerden % 8 oranında yüksek olmasına neden olmaktadır. Ömür boyu sağlık harcamalarının sadece beşte biri yaşamın ilk yarısında, % 80'i 40 yaş sonrasında ve yarısına yakını da 65 yaş üstü kişiler tarafından yapılmaktadır. (Alemayehu ve Warner, 2004: 637-41).

“Dünyada en hızlı yaşlanan ve ortalama yaşam süresinin arttığı ülke olan Japonya'da; bugün doğacak bir bebeğin 81 yıl yaşayacağı beklenmektedir. Japonya'da 1920'lerde 27 yaş orta yaş olarak kabul edilirken günümüzde 40'lı yaşlar orta yaş olarak kabul edilmektedir. Diğer yandan Japonya'da doğurganlık oranına göre, her bir Japon kadınına 1,3 çocuk düşmektedir. Dolayısıyla da Japonya'da hızla yaşlanan nüfus önemli bir sorun haline gelmiştir. Japonya'daki nüfusun % 17'si 65 yaş üstü iken, 2050 yılında bu oranın % 42 olacağı ve 80 yaş üstü oranın da % 15 olacağı tahmin edilmektedir. Bağımlılık oranı da % 47'den % 96'ya yükselecektir. Emeklilik aylık ödemeleri gittikçe küçülen genç işgücü tarafından yeterince desteklenmemesi, Japonya bütçesinin 2030 yılında % 20 oranında açık vermesine yol açacaktır. Doğurganlık oranının düşmesi, birçok insanın emekli olması, çalışan insan sayısının oranının küçülmesi, gelecekte Japonya ekonomisi için bir sorun olabileceği gibi ekonomik büyümeyi de yavaşlatabilecektir” (Bloom vd., 2001: 28).

Türkiye'de yıllar itibariyle sosyal koruma harcamaları ve GSYH'dan sosyal koruma için ayrılan payda bir artış gözlenmektedir (Tablo 7). Türkiye'de sosyal koruma harcamalarının miktarı dönemin siyasi yapılanmasının etkisinde bir seyir izlemiştir. Çalışmalar, özellikle 1960-1985 döneminde, siyasal istikrarsızlıkların etkisiyle Türkiye'de sosyal koruma harcamalarının ve GSYH'dan sosyal koruma harcamalarına ayrılan pay düşük kalmış ve 25 yıllık dönemde çok az bir yükseliş göstermiştir. Sosyal harcamalardaki yükseliş ise 1985 yılından itibaren başlamış, son on yıl değerlendirildiğinde ise, 2001 yılında GSYH'dan sosyal koruma harcamaları için ayrılan pay %5,7 iken; 2011 yılına gelindiğinde bu oranın %8,7'ye yükseldiği tespit edilmiştir. Ancak bu artış, hale gelişmiş olan birçok ülkede sosyal koruma harcamaları için ayrılan paydan oldukça düşüktür. Ancak veriler üye ülkeler arasında da büyük farklılıklar gösteriyor. Eurostat 2011 yılı kamu harcamaları verisine göre, Fransa'da sosyal koruma harcamalarının GSYH'ya oranı %33.8 iken; bunu %33.3 ile Danimarka, ve %32.1 ile Hollanda izlemektedir. Aynı gelir grubunda (üst-orta gelir grubu) olmamıza rağmen Romanya'da sosyal koruma harcamalarına GSYH'dan ayrılan pay %17.6 ile

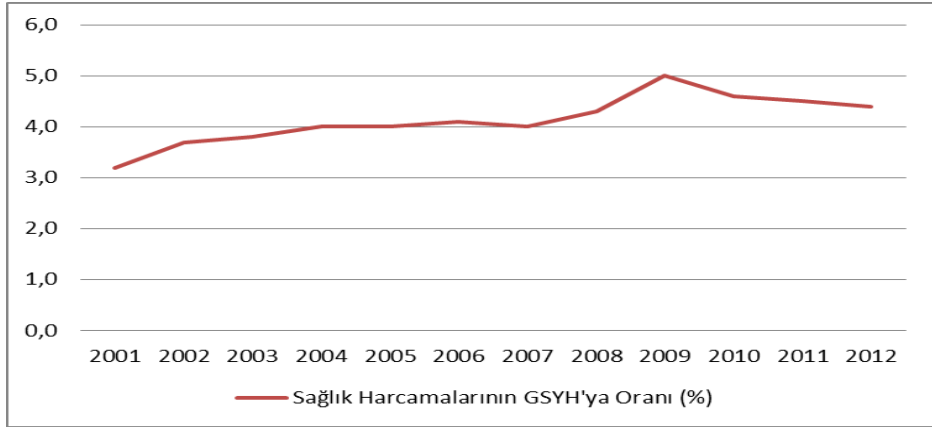
Türkiye'den oldukça yüksektir (EUROSTAT, 2011, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).

Tablo 7. Türkiye'de GSYH'dan Sosyal Güvenlik Harcamalarına Ayrılan Pay (2001-2012)

Yıllar	Sosyal Koruma Harcamaları (Milyon TL)	Sosyal Koruma Harcamalarının GSYH'ya Oranı
2001	13.748	5,7
2002	22.041	6,3
2003	32.603	7,2
2004	39.314	7,0
2005	47.313	7,3
2006	54.026	7,1
2007	62.247	7,4
2008	68.672	7,2
2009	78.484	8,2
2010	91.546	8,3
2011	106.894	8,2
2012	124.848	8,7

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 16. Türkiye'de Yıllara Göre GSYH'da Sağlık Harcamalarına Ayrılan Pay (2001-2012)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Şekil 16'da Türkiye'de yıllara göre GSYH'da sağlık harcamalarına ayrılan pay, 2001-2012 yılları için gösterilmektedir. Türkiye'de yıllar itibariyle sağlık harcamalarında artış gözlenmektedir. 2001-2007 yılları arasında GSYH'dan sağlık harcamaları için ayrılan pay %3,0-%4,0 aralığındayken 2007 yılından sonra ise sağlık harcamalarının payı artış göstermiştir. Bu artışta sağlık sektöründe yaşanan dönüşümlerin etkisi yadsınamaz. 2009 yılında GSYH'dan ayrılan pay %5,0'e yükselmiştir. Günümüze yaklaştığımızda ise, sağlık harcamalarına

ayrılan pay azalarak artma eğilimi göstermektedir. 2008-2009 yılında yaşanan ekonomik kriz sağlık harcamalarının azalma eğilimi göstermesinde etkili olmuştur. Daha öncede belirtildiği gibi, yaşam beklentisindeki ve bağımlılık oranındaki artışlar sağlık harcamalarını ve benzer birçok maliyetleri artırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de nüfusun yaşlanacağı beklentisi, sağlık sektöründe reform niteliğindeki değişimlere hız kazandırmıştır. Sonuç olarak, yaşanan sosyo-ekonomik, demografik ve siyasi değişimler Türkiye’de GSYH’den hem sağlık harcamalarına hem de sosyal koruma harcamalarına ayrılan payın artmasına neden olmuştur.

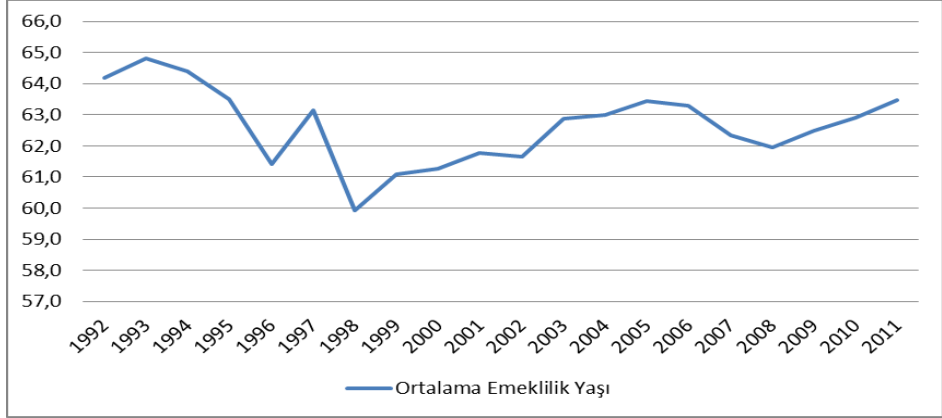
Demografik yapıdaki değişimle özellikle yaşam beklentisindeki artış, yaşlı bağımlılık oranındaki artışlar, emeklilik yaşı ve emeklilik süresi bağlamında emeklilik sisteminin demografik yapıdaki değişimle uyumlaştırılmasını gerekli kılmaktadır. Türkiye’de genç emekli sayısının yüksek olması, daha kısa çalışma süresi, daha uzun emeklilik süresi anlamına gelmektedir. Örnek vermek gerekirse, Sosyal Güvenlik Kurumuna bağlı 19,4 yıl çalışarak emekli olabilen bir kadın 35 yıl, bir erkek ise 28 yıl boyunca emekli aylığı alabilmekteydi. 1999 yılındaki emeklilik yaşıyla ilgili düzenlemeler sonucunda, emeklilikte geçen süre 2020 yılına kadar aşamalı olarak azalacaktır. Ancak, çalışılan süre/emeklilikte geçen süre ilişkisini çalışılan süre lehine değiştirecek yeni düzenlemeler yapılmaması durumunda, hayatta kalma beklentisinin önümüzdeki yıllarda giderek artacak olması nedeniyle, emeklilikte geçen süre 2020 yılından sonra yeniden artmaya başlayacaktır (‘Çalışma Bakanlığı, 2005:19’ dan aktaran Gökbunar ve Koç, 2009: 30).

OECD ülkeleri arasındaki karşılaştırmalara göre, ülkemiz en uzun süre emekli maaşı ödenen ülkeler arasındadır. 1999 yılında yapılan emeklilik yaşı artışı bile, bu durumu çok fazla değiştirmemiştir (‘Çalışma Bakanlığı, 2005:19’ dan aktaran Gökbunar ve Koç, 2009: 30).

Şekil 17’ye göre, 1992-2011 yılları arası dönemde, Türkiye’de ortalama resmi emeklilik yaşı özellikle 1998 yılından sonraki dönemde artış göstermektedir. 1998 yılında 60 yaş ortalama emeklilik yaşı iken; 2011 yılına gelindiğinde ortalama emeklilik yaşı 64’e yaklaşmıştır. Ortalama emeklilik yaşının belirlenmesinde sosyal güvenlik sistemine ilişkin yasal düzenlemeler etkili olmakla birlikte; yaşam beklentisindeki artış da emekli olma yaşının yıllar itibarıyla yükselmesine neden olmaktadır. Dünya’da olduğu gibi Türkiye’de de yaşam beklentisi ve bağımlılık oranındaki artış öngörülerini toplam nüfus içerisinde yaşlı nüfusun artacağı ve bu nedenle emeklilik yaşının yaşlanmayla yükseleceği beklentisini yaratmaktadır. Bir başka ifadeyle, nüfusun yaşlanması ve yaşlı nüfusun artmasıyla ortalama emeklilik yaşının yükselmesi hem bireyler hem de ülke sosyal güvenlik sistemi üzerindeki yükün azalmasını da sağlayacaktır. Çünkü resmi emeklilik yaşının yasalarla artırılması yaşlı nüfusun daha uzun süre işgücü piyasasında kalmasını sağlamakta, sosyal güvenlik sistemi içerisinde aktif ve

pasif nüfus dengesinin sağlanmasına yardımcı olmakta ve böylece yaratılan üretim ve verimlilik artışı ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki yaratmaktadır.

Şekil 17. Türkiye’de Ortalama Resmi Emeklilik Yaşı (1992-2011)

Kaynak: TÜİK'nun resmi istatistik veri tabanından yararlanılarak oluşturulmuştur.

Nüfus projeksiyonlarına göre, Türkiye’de demografik yapıdaki değişimle birlikte nüfusun yaşlanmaya başlaması ve devam edeceği beklentisi sonucunda, uzun dönemde ortalama emeklilik yaşının yükselmesi ile yaşlanmanın hem bireyler üzerinde hem de ülke sosyal güvenlik sistemi üzerindeki yükün azalmasına katkı sağlayabilecektir. Ayrıca, yaşam beklentisindeki ve bağımlılık oranındaki artışlar sağlık harcamalarını ve benzer birçok maliyetleri artırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye’de nüfusun yaşlanacağı beklentisi, sağlık sektöründe reform niteliğindeki değişimlere hız kazandırmış ve bu tür reformların yapılması da beklenmektedir. Türkiye kendine özgü yapısal farklılıklarını dikkate alan politikalarıyla ve sağlık, sosyal güvenlik reformlarıyla, demografik yapıdaki değişimi uzun dönemde ekonomi üzerinde avantaja dönüştürebilir.

Sonuç ve Öneriler

Türkiye’de yaşlı nüfus diğer yaş gruplarındaki artışa göre daha fazla bir artış göstermesine karşın oransal olarak daha hızlı yaşlanan ülkelere göre daha genç bir nüfusa sahip olması ile birlikte mutlak olarak yaşlı miktarı da gittikçe artmaktadır (TÜİK, 2012b:1). Bu bağlamda Türkiye nüfusunun yaşlanma eğilimi içerisinde olduğu ancak yaşlanmanın düzeyinin günümüzün gelişmiş ülkelerinde görülen kadar olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda, Türkiye’nin günümüzde hala çalışma çağı nüfusu açısından avantajlı ve ekonomik büyüme için çok önemli bir demografik fırsata sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer yandan Türkiye’de nüfus yaşlanmasının başladığı ve devam edeceği beklentisi sonucunda çalışma çağındaki nüfusun artış hızının görece azalacağı sonucu da çok

anlamli olmaktadır. Ancak, Türkiye pek çok gelişmekte, gelişmiş ve benzer yapıdaki ülkelere göre kendine özgü yapısal farklılıklarını dikkate alan eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ve istihdam politikalarıyla ve gerçekleştireceği reformlarıyla, demografik yapıdaki değişimi uzun dönemde ekonomi üzerinde avantaja dönüştürebilir.

Uzun dönemde, Türkiye'nin görece yaşlanması ile birlikte Türkiye'de 55 ile 64 yaşları arasında gözlemlenen yüksek tasarruf oranı ve yaşam döngüsü hipotezinin iddia ettiği gibi tasarruf nedenleri dışında da tasarruf yapma (mirasın nesiller boyu transferi, yaşam süresinin uzaması, uzun emeklilik süreleri, sağlık riski, sosyal güvenlik sistemi içinde yer almama, artan nüfus hareketliliği ve aile yapısındaki farklılıklar) Bloom, Canning ve Sevilla, 2001'nin çalışmalarında da vurguladığı gibi hane halkı ve özel tasarrufları olumlu yönde etkileyebilir. Bu bağlamda Türkiye'de yaşam beklentisinin uzaması, ailelerin küçülmesi, emeklilik için daha fazla tasarruf yapılması, emeklilik yaşının yükselmesi ve kadın işgücüne katılım oranlarının artması nedeniyle ekonomik büyüme nüfusun yaşlanmasından olumsuz şekilde etkilenmeyebilir.

Türkiye'nin halen genç bir nüfusa sahip olması beşeri sermaye açısından ekonomik büyüme için avantaj sağlamaktadır. Şöyle ki, uluslararası rekabet piyasası içerisinde ülkelerin daha fazla eğitilmiş ve kalifiye işgücü gereksiniminin doğması, günümüz genç nüfusun eğitiminin önemini artırmaktadır. Bugünün gençlerinin yüksek eğitim düzeyine sahip olmasının, nüfus projeksiyonlarında da vurgulandığı üzere Türkiye'de nüfus artış hızındaki yavaşlama ve nüfusun yaşlanma eğilimleri göz önünde bulundurulduğunda, yarının yaşlılarının daha yüksek eğitim düzeyine sahip olmasını sağlayacaktır. Beşeri sermaye açısından teknolojik gelişmenin ve küreselleşmenin hız kazandığı üretim piyasası içerisinde nitelikli ve kalifiye işgücü arzındaki artış ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyebilecektir.

Türkiye'nin demografik yapısındaki değişim ile yaşlanma eğilimi içerisinde olması ve diğer yandan günümüzün gelişmiş ülkelerin tersine genç nüfus avantajına sahip olması, politika yapıcılarının ve farklı türdeki kamu ve özel kurumların politikalarının ve kararlarının oluşturulmasında çok önemli olmaktadır. Türkiye'nin bu gerçekleri doğrultusunda çalışmamızdaki analiz ve sonuçlar çerçevesinde bazı öneriler geliştirmek mümkündür:

Türkiye'nin genç nüfusunun hala devam ediyor olmasından dolayı, gençlere yönelik ilave eğitim sosyal ve istihdam politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan yaşlanmanın da sorun olmaya başlaması nedeniyle yaşlılara yönelik eğitim, sosyal ve istihdam politikaların geliştirilmesi ve uygulanması da çok önemli olmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin kendine özgü demografik yapısındaki bu farklılıklarını dikkate alan politikaların geliştirilmesi uzun dönemde ekonomik büyümeyi de etkileyecektir. Bu durumda politika yaratılması ge-

reken öncelikli alan sağlık ve sosyal güvenlidir. Türkiye’de uzun dönemde demografik yapıdaki değişimle birlikte nüfus yaşlanması öncelikle emeklilik yaşına ilişkin yeni düzenlemelerin yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminin finansmanı için önemli olan ortalama emeklilik yaşının yükselmesi ile yaşlanmanın hem bireyler üzerinde hem de ülke sosyal güvenlik sistemi üzerindeki yükün azalmasına katkı sağlayabilecektir. Bu kapsamda 10. Kalkınma Planında belirlenen amaç ve hedefler kapsamında geliştirilen politika önerilerinde de ifade edildiği gibi, sosyal güvenlik sistemi içerisindeki aktif-pasif sigortalı oranını ve aktüeryal dengeyi iyileştirmek amacıyla emekli aylığı hesaplamalarında kullanılan parametrelerin yeniden düzenlenmesiyle kişilerin çalışma hayatında daha uzun süre kalmaları sağlanmış olacaktır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 53). Diğer yandan, yaşam beklentisindeki ve bağımlılık oranındaki artışlar yaşlıların gerek evde gerekse de kurumsal mekânlarda bakımı sağlık harcamalarını ve maliyetlerini artırmaktadır. Bu kapsamda, gelir güvencesi olmayan yaşlılar için ücretsiz evde bakım hizmetlerinin sağlanması, yaşlılar için özel yaşam ve bakım merkezlerinin sayısının artırılması büyük önem taşımaktadır. Diğer yandan yaşlı bakım ve sosyal hizmet eğitimine yönelik yaygın ve örgün eğitim alanlarında yatırımların gerçekleştirilmesi hizmetlerin uzman kişiler tarafından sağlanmasında büyük önem taşımaktadır (Koç vd. 2008: 57-59). Özetle, Türkiye’de uzun dönemde nüfusun yaşlanması, sağlık sektöründe reform niteliğindeki değişimlerin hız kazanmasını ve bu tür reformların artmasını ve kurumsal bakım gereksinimlerinin karşılanmasını zorunlu kılacaktır. Yaşlıların yaşam kalitesini artırmak ve başkalarına olan bağımlılıklarını azaltmada önem taşıyan bir başka alan ise istihdamdır. Yaşlıların günümüzün gelişen teknolojik altyapısına ve değişen meslek ve iş alanlarına uyumlarını artırmak, onların işgücü piyasasında kendilerine uygun nitelikte işlerde çalışmasının sağlanması hem yaşlıların ekonomik güçlerinin ve ekonomik büyümeye katkılarının artmasına hem de toplumda işe yarar birer birey olarak hissetmelerinde etkili olacaktır. Bu amaçla, yaşlılara yönelik mesleki ve teknik eğitimlerin kurumsal ve bireysel düzeyde yaygınlaştırılmasına yönelik eğitim, sosyal politikalar ve istihdam politikaları geliştirilmesi gerekmektedir. Böylece, 10. Kalkınma Planında belirlenen amaç ve hedefler kapsamında geliştirilen politika önerilerinde de vurgulandığı gibi, işgücünün eğitim düzeyi yükseltilerek istihdam edilebilirlik artırılmış olacak ve yaşam boyu eğitim faaliyetlerine verilen önem ile yaşlı nüfusa işgücü piyasasının talep ettiği beceriler kazandırılmış olacaktır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 51). Türkiye’de önemli aktif istihdam politikalarına imza atan Türkiye İş Kurumunun bu alanda önemli bir görev ve sorumluluk alması yerinde olacaktır.

Türkiye’de kentleşme ve göç, aile yapısının değişmesi ve küçülmesi, bireyselleşmenin artması, aile eğitiminde eksiklikler, teknolojideki gelişmeler, nüfusun yaş yapısındaki değişimler ve yaşlı nüfusun payının artması vb. değişimler gözlemlenmektedir. Bu değişimler sonucunda, Türkiye’nin dinamik nüfus ya-

pısının ve ailenin korunması amacıyla 10. Kalkınma Planında *Ailenin ve Dinamik Nüfus Yapısının Korunması Programı* oluşturulmuştur. Programla, Türkiye'nin dinamik nüfus yapısı korunarak sosyal sermaye ve sosyal refahın artırılması sağlanmış olacaktır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 214).

Çalışmada, Türkiye'nin nüfusun yapısındaki değişim ve ekonomik büyüme ilişkisi, yaşlanma göstergeleri çerçevesinde betimsel olarak ve TÜİK tarafından hazırlanan 2050 yılı nüfus projeksiyonu dikkate alınarak incelenmiştir. Buna bağlı olarak, çalışma Türkiye nüfusunun yaşlanıyor olup olmadığını ve bunun ekonomik büyüme üzerindeki olası yansımalarını mevcut durum ve tahminler üzerinden açıklamaktadır. Bu bağlamda, çalışma Türkiye'de ekonomik büyüme ile nüfusun yaşlanması ilişkisinin incelendiği ekonometrik başka çalışmalara temel oluşturacak niteliktedir ve bu kapsamdaki bir çalışmada tarafımızca yürütülmeye devam edilmektedir.

Kaynakça

- Alemayehu, Berhanu ve Warner, E. Kenneth. (2004), "The Lifetime Distribution of Health Care Costs", *Health Services Research*, 39(3), June, s. 627-642.
- Auerbach, J. Alan ve Kotlikoff, Laurence - Hagemann Robert ve Nicoletti, Giuseppe (1989), "The Dynamics of an Aging Population: The Case of Four OECD Countries", *National Bureau of Economic Research*, Working Paper No: 2797, February, Cambridge, MA.
- Barlow, Robin (1994), "Population Growth and Economic Growth: Some More Correlations", *Population and Development Review*, Vol: 20, No: 1, March, s. 153-165.
- Barro, J. Robert (1991), "Economic Growth in a Cross Section of Countries", *Quarterly Journal of Economics*, 106(2), s.407-443.
- Becker, S. Gary - Murphy, M. Kevin ve Tamura, Robert (1990), "Human Capital Fertility and Economic Growth", *Journal of Political Economy*, No: 98, s.12-37.
- Berber Metin (2006), *İktisadi Büyüme ve Kalkınma*, Derya Kitabevi, Trabzon.
- Bloom E. David - Freeman, B. Richard (1986), "The Effects of Rapid Population Growth on Labor Supply and Employment in Developing Countries", *Population and Development Review*, Vol.12, No.3, September, s. 381-414.
- Bloom E. David ve Freeman, B. Richard (1987), "Economic Development and The Timing and Components of Population Growth", *NBER Working Paper Series*, No: 2448, November, s. 1-44.
- Blomm, E. David ve Canning, David ve Sevilla, Jaypee (2001), "Economic Growth and The Demographic Transition", *NBER Working Paper Series*, December, No: 8685, s.1-87.
- Bloom E. David - Canning, David ve Sevilla, Jaypee (2002), "The Demographic Dividend, A New Perspective on the Economic Consequences of Population Change", Paper 8808, *RAND Corporation*, Santa Monica, C.A.

- Bloom E. David - Canning, David. ve Graham, Bryan (2003), "Longevity and Life-cycle Savings", *Scand J. Of Economics*, 105(3), s.319-338.
- Bloom, E. David – Canning, David – Mansfield, Rick ve Moore, Michael (2006), "Demographic Change, Social Security Systems and Savings", *PGDA Working Paper No:19, Program on The Global Demography of Aging Working Paper Series*, <http://www.hsph.harvard.edu/pgda/working.htm>.
- Bloom E. David - Canning, David ve Finlay, E. Jocelyn (2008), "Population Aging and Economic Growth in Asia", *PGDA Working Papers*, 4008, September, s. 1-38.
- Bloom E. David - Canning, David - Fink, Günther ve Finlay, E. Jocelyn (2009), "Fertility, Female Laborforce Participation and the Economic Dividend", *Journal of Economic Growth*, 14, s. 79-101.
- Bloom, E. David - Canning, David.- Fink, Günther (2011), "Implications of Population Aging for Economic Growth", *Program on the Global Demography of Aging Working Paper Series*, No: 64, January, s. 1-39.: 12-13.
- Boersch-Supan H. Axel. - Winter, K. Joachim. (2001), "Population Aging, Savings Behavior and Capital Markets", *NBER Working Paper Series*, No: 8561, October, s. 1-51.
- Cilasun, Seyit Mümin ve Kırdar, Murat Güray (2009), "Türkiye'de Hanehalklarının Gelir, Tüketim ve Tasarruf Davranışlarının Yatay Kesitlerle Bir Analizi", *İktisat İşletme ve Finans*, 24 (280), s.9-46.
- Cilasun, Seyit Mümin ve Kırdar, Murat Güray (2012), "Household Structure and Household Income and Its Components Over The Life-Cycle In Turkey", *Turkish Economic Association, Discussion Paper 2012/63*, s. 1-36.
- Cutler, M. David - Poterba M. James - Sheiner, M. Louise. ve Summers, H. Lawrence (1990), "An Aging Society: Opportunity or Challenge", *Brookings Papers on Economic Activity*, 1, s. 1-60.
- Çalışkan, Şadan - Karabacak, Mustafa ve Meçik, Oytun (2013), "Türkiye'de Eğitim-Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1923-2011 (Kantitatif Bir Yaklaşım)", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt: 11, Sayı: 21, s.29-48.
- Çolak, Ömer Faruk ve Öztürkler, Harun (2012), "Tasarrufun Belirleyicileri: Küresel Tasarruf Eğiliminde Değişim ve Türkiye'de Hanehalkı Tasarruf Eğiliminin Analizi", *Bankacılar Dergisi*, Yıl: 23, Sayı: 82, Eylül, s.3-44.
- Deaton, Angus ve Paxson, Christina. (2000), "Growth, Demographic Structure and National Saving in Tawian", *Research Program in Development Studies*, Princeton University, s. 1-46.
- Deaton, Angus (2005), "Franco Modigliani and The Life Cycle Theory of Consumption" Research Program in Development Studies and Center for Health and Wellbeing Princeton University.s.1-20
<http://www.princeton.edu/~deaton/downloads/romelecture.pdf>
- Deliktaş, Ertuğrul (2001), "Malthusgil Yaklaşımdan Modern Büyüme", *Ege Akademik Bakış, İktisadi ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı. 1(1), s.92-114.

- DPT (2007), *Türkiye’de Yaşlıların Durumu ve Yaşlanma Ulusal Eylem Planı*, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Yayın No. DPT. 2741.
- Dünya Bankası ve Türkiye Kalkınma Bakanlığı (2011). “Uluslararası Karşılaştırmalar Temelinde Türkiye’deki Tasarruf Eğilimleri” *Yüksek Büyümenin Sürdürülebilirliği: Yurtiçi Tasarrufların Rolü, Türkiye Ülke Ekonomik Raporu*, Rapor No: 66301-TR, s. 1-80.
- EUROSTAT, (2011), “Kamu Harcamaları İstatistikleri”, (<http://epp.eurostat.ec.europa.eu>).
- Fernandez-Villaverde, Jesus (2001), “Was Malthus Right? Economic Growth and Population Dynamics”, *PIER Working Paper*, No: 01-046, s.: 1-43.
- Fogel, W. Robert (1994), “Economic Growth, Population Theory and Physiology: The Bearing of ong-Term Processes on the Making of Economic Policy”, *NBER Working Paper Series*, No: 4638, February, s. 1-50.
- Fougere, Maxime ve Merette, Marcel (1991), “Population Ageing and Economic Growth in Seven OECD Countries”, *Economic Studies and Policy Analysis Division Department of Finance*, Kanada, s.411-427.
- Futagami, Koichi ve Nakajima, Tetsuya (2001), “Population Aging and Economic Growth”, *Journal of Macroeconomics*, Vol: 23, No: 1, s.31-44.
- Galor Oded. - Weil, N. David (1999), “From Malthusian Sragnation to Modern Growth”, *AEA Papers and Proceedings*, Vol: 89, No: 2, May, s.150-154.
- Gökbunar, Ali Rıza ve Koç, Özgür Emre (2009), “Demografik Değişimlerin Sosyal Güvenlik Kurumlarına Etkisi ve Türkiye’de Sosyal Güvenlik Kurumlarının Mali Yapısının Analizi”, *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler*, 7/1, s.15-34.
- Gürsel, Seyfettin - Uysal-Kolaşın, Gökçe ve Güner, Duygu. (2010), “Üç Çocuk Hayal”, *BETAM*, s. 1-9.
- Hamitoğulları, Beşir (1985). *Çağdaş İktisadi Sistemler ve Oluşum ve Değişim Aşamaları ile Strüktürel ve Doktrinal Bir Yaklaşım*, Savaş Kitap ve Yayınevi, Ankara.
- Harris, Amy Rehder - Evans N. William – Schwab, M. Robert. (2001), “Education Spending in an Aging America” *Journal of Public Economics*, 81, ss. 449-472.
- Herrmann, Michael (2012), “Population Aging and Economic Development: Anxieties and Policy Responses”, *Population Ageing*, 2012/5, s. 23-46.
- Hiç Mükerrerem (1988), *Büyüme ve Gelişme Ekonomisi*, Menteş Kitabevi, İstanbul.
- Higgins, Matthew (1998), “Demography, National Savings and International Capital Flows”, <http://www.newyorkfed.org/>
- Kalemlı-Özcan, Şebnem - Ryder, E. Harl - Weil, N. David. (2000), “Mortality Decline, Human Capital Investment and Economic Growth”, *Journal of Economic Development*, s. 1-29.
- Kalkınma Bakanlığı (2013), “Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018)”, Temmuz, s.1-222.
- Kar, Muhsin ve Taban, Sami (2006), “Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri”, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 58-3, s. 145-169.

- Koç, İsmet - Eryurt, Mehmet Ali, Adalı Tuğba ve Seçkiner, Pelin. (2008), “Türkiye’nin Demografik Dönüşümü: Doğurganlık, Aile Planlaması, Anne-Çocuk Sağlığı ve Beş Yaş Altı Ölümlerdeki Değişimler: 1968-2008”, *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü*.
- Koç İsmet - Özgören Ayşe ve Şirin, Hülya. (2010), “Türkiye’de Yaşlıların Yaşam Kalitesi ve Aile Yapısının Yaşlıların Yaşam Kalitesine Etkisi”, Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Türkiye’de Doğurganlık, Üreme Sağlığı ve Yaşlılık, 2008 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması İleri Analiz Çalışması, *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı ve TÜBİ-TAK*, Ankara.
- Koç, Aylin (2013), “Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Yatay Kesit Analizi ile AB Ülkeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 165, Temmuz-Aralık, s.241-258.
- Karagel-Üççam, Döndü (2011), “The Distribution of Elderly Population in Turkey and The Factors Effecting This Distribution”, *International Journal of Social Sciences and Humanity Studies*, Vol: 3, No: 1, s.59-69.
- Kelley, C. Allen (1988), “Economic Consequences of Population Change in the Third World.” *Journal of Economic Literature*, 27, s.1685-1728.
- Kelley, C. Allen ve Schmidt, M. Robert (1996), “Saving, Dependency and Development”, *Journal of Population Economics*, Vol: 9, No: 4, November, s.365-386.
- Klasen, Stephan (2000), “Does Gender Inequality Reduce Growth and Development? Evidence From Cross- Country Regressions Policy”, World Bank Policy Research Report Working Paper, No. 7.
- Lee, Ronald - Mason, Andrew (2010), “Fertility, Human Capital and Economic Growth over the Demographic Transition”, *European Journal of Population*, 26 (2), May, s.159-182.
- Lefebvre, Mathieu (2006), “Population Ageing and Consumption Demand in Belgium”, *CREPP-University of Liege*, s.1-20.
- Leibfritz, Willi - Roseveare, Deborah - Fore, Douglas ve Wurzel, Eckhard (1995), “Ageing Populations, Pension Systems and Government Budgets: How Do They Affect Saving”, *OECD Economics Department Working Papers*, No: 156, Paris, s.1-96.
- Mumcu Onur ve Çağlar, Esen (2006), “Türkiye’nin Nüfusu Zenginlik Kaynağı Olabilir mi?”, *TEPAV, Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü*, s. 1-20.
- Özcan, Abdulvahap (2011), “Türkiye İmalat Sanayinde Toplam Faktör Verimliliği ve Beşeri Sermaye İlişkisi”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 2, s. 223-242.
- Özlale, Ümit ve Karakurt, Alper (2012), “Türkiye’de tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması İçin Politika Önerileri”, *TBMM Araştırma Raporları*, 12/14, s. 1-34.
- Prettner, Klaus (2009), “Population Ageing and Endogenous Economic Growth”, *VID Working Paper*, (8), s. 1-30.

- Romer M. Paul (1989), "Human Capital And Growth: Theory and Evidence", NBER Working Papers 3173, National Bureau of Economic Research, Inc, s.1-51.
- Savaş Vural (1997), *İktisadın Tarihi*, Liberal Düşünce Topluluğu, İstanbul.
- Savaş, Bilal (2008), "The Relationship Between Population and Economic Growth: Empirical Evidence from the Central Asian Economies", *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt:3, Sayı:6,ss.161-183.
- Simon, L. Julian (1989), "On Aggregate Emprical Studies Relating Population Variables to Economic Development", *Population and Development Review*, Vol. 15, No: 2, June, s. 323-332.
- Taban, Sami (2011), *İktisadi Büyüme-Kavram ve Modeller*, Nobel Yayınevi, Ankara.
- Telatar, Osman Murat ve Terzi, Harun (2010), "Nüfus ve Eğitimin Ekonomik Büyüme-ye Etkisi: Türkiye Üzerine Bir İnceleme", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 24, Sayı 2, s. 197-214.
- Tezel, Yahya Sezai (2000), *İktisadi Büyüme*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- TÜİK, (2012a), Türkiye'nin Demografik Yapısı ve Geleceği, 2010-2050, Haber Bülteni
- TÜİK. (2012b), "İstatistiklerle Yaşlılar", TÜİK.
- TÜİK. (2013), "İstatistiklerle Yaşlılar", TÜİK.
- Ünsal, M. Erdal (2007), *İktisadi Büyüme*, İmaj Yayınevi, Ankara.
- Zaman Gazetesi* (2013), "Yatırım Tercihleri Araştırması".
- Zweifel, Peter - Felder, Stefan.ve Werblow, Andreas (2004), "Population Ageing and Health Care Expenditure: New Evidence on the "Red Herring", *The Geneva Papers on Risk and Insurance*, Vol: 29, No: 4, October, s. 652-666.

Copyright of Amme Idaresi Dergisi is the property of Public Administration Institute for Turkey & the Middle East (TODAIE) and its content may not be copied or emailed to multiple sites or posted to a listserv without the copyright holder's express written permission. However, users may print, download, or email articles for individual use.